

Medeltidsstadens början

*Elin Nilsson
Lunds Universitet
Institutionen för arkeologi och
antikens historia
ARK 404:4 VT 2006
Handledare Mats Mogren*

Abstract

In this paper I have tried to find out the reason the medieval town of Vä was created. I have studied several different areas in which all, in one way or another, have had an effect on the making of Vä. This area includes topography, iron production, mill handling, religious effects, royal affliction and also if the name Vä could tell something about Vä's history as a religious cult. I have also looked at two other places not far from Vä, the medieval harbour town Åhus and the big village of Fjälkinge. By comparing these three places I tried to find out what Vä had that the other places did not, which made Vä turn in to a town. I have answered my question by looking through reports, books and articles where the subjects have been discussed. My conclusion is that there are many different reasons why Vä was created. All of the following areas that I have mentioned are more or less important for Vä to become a town. The reason why Vä turned in to a town instead of Fjälkinge has probably to do with the royal affliction. As for Åhus, Vä probably were more of a local trading-place, Åhus had much more extending trade. Also the Danish king was very interested in Vä which increased Vä's possibility to become a successful town.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
1.1. Presentation av ämne och målsättning	3
1.2. Forskningshistoria och Materialbeskrivning.....	3
1.3. Problemställning.....	8
2. Presentation av undersökningsområdet Vä	9
3. Metod	12
3.1. Teori- och källkritik	12
4. Områden som kan ha varit betydande för Väs utveckling	14
4.1. Topografiska fördelar	14
4.1.1. Kvarnbäcken.....	14
4.1.2. Miljö, Läge och Topografi	15
4.2. Järn	18
4.2.1. Järnslag	18
4.2.2. Järntillverkning.....	19
4.3. Religion	20
4.3.1. Premonstratenserklostret	20
4.3.2. Maria kyrkan	21
4.3.3. Tiden och samhället	23
4.4. Namnet Väs betydelse	24
4.5. Kunglig makt.....	27
4.5.1. Danska kungens påverkan.....	27
4.5.2. Drottning Gertrud	29
4.6. Diskussion och tolkning	30
5. Vä, Fjälkinge och Åhus. En jämförelse	31
5.1. Åhus	32
5.2. Fjälkinge.....	34
5.3. Diskussion och tolkning	36
6. Slutdiskussion.....	38
7. Sammanfattning	41
Litteratur- och källförteckning	42

1. Inledning

I denna uppsatts så kommer jag att titta på den medeltida staden Vä. Denna stad har en historia som går tillbaka till järnåldern och än idag kan man se tydliga spår från både forntid och medeltid. Staden upplöstes av den danska kungen år 1614 efter att den vid flera tillfällen blivit nerbränd av svenskarna. Man kan läsa mycket om Väs undergång men dess bildande och varför den blev till är inte lika väl dokumenterat.

Jag vill ta reda på varför Vä urbaniserades för att sedan bli en stad. Detta kommer jag göra genom att titta på olika områden som kan ha varit av betydelse för Väs utveckling. Dessa områden har jag delat upp i olika kategorier som geografiska fördelar, där jag tittar på om miljön eller platsens läge kan vara relevant för min fråga. Jag tittar även på den troliga järnproduktionen som kan ha pågått i området. Vidare skriver jag om religionens och kungamaktens betydelse för urbaniseringen och stadsbildningen. Namnet Vä är också något som kan ha stor innebörd, eftersom det kan spegla områdets forntida användningsområde. I ett annat kapitel tittar jag på skillnader och likheter mellan medeltidsstäderna Vä och Åhus och medeltids byn Fjälkinge, som alla var viktiga platser under denna tid. Jag vill se om det finns något som kan förklara varför bara två av dessa platser blev städer och vad som utmärkte Vä till att vara en av dem.

1.1. Presentation av ämnet och dess syfte

Tanken med denna uppsats är att skapa en bild över hur Vä som stad kom till och varför. Jag vill att man ska börja fokusera på Väs uppbyggnad som vi inte vet så mycket om, istället för att bara upprepa hur dens förstörelse gick till. Man vet vad som hände när den försvann men trots det har man fortsatt att ta upp detta ämne istället för att titta vidare inom andra områden som dess tillkomst. Vä är en viktig och intressant plats att studera men under de senaste åren verkar det som att intresse har saknats för platsen. Detta är något som jag hoppas inte kommer att fortsätta. Vä är idag ett område som är starkt präglad av sin historia, både den forntida och medeltida. Att inte fortsätta och studera en sådan plats är något som känns beklagligt. Speciellt eftersom det nu under flera år har bebyggts flitigt och flera fasta fornlämningar har tvingats ge med sig för nya bostadsområden. Jag vill att det ska komma fram fler tolkningar och idéer om denna plats. Det är därför jag vill fokusera på något som verkar vara lite bortglömt i Vä stads historia nämligen dess början, istället för dess slut.

1.2. Forskningshistoria och Materialbeskrivning

Den största delen av den forskning som man har gjort om Vä kommer från mitten av 1900-talet. Det har inte gjorts några större undersökningar på senare tid om Vä som stad. Förutom staden Vä har flera undersökningar gjorts i området som har visat forntida bosättningar vilket kan vara lika intressant som staden.

De undersökningarna som man har gjort i Vä är många. Redan under tidigt 1900-tal hade flera undersökningar gjorts, och med dessa kom tolkningar som inte alltid var rätt. Många av de myter som cirkulerade i Vä togs på större allvar än vad man borde, och det var just myterna som man intresserade sig mest för under en tid. St:a Gertruds kapell var en av de platserna som undersöktes tidigt. Man hade förhoppningar att hitta drottning Gerthruds grav i dess källare. Det visade sig dock att kapellet inte ens hade en källare, ännu mindre en drottninggrav. Redan under 1600-talet kan det ha funnits ett historiskt intresse för Vä då Arild Huitfeldt som skrev boken ”Danmarks Riges Krönike” sägs ha letat efter drottning Gerthruds

grav, nu i Mariakyrkan. Dock vet man inte om han var och letade efter graven eller om han verkligen fann den som han säger att han har gjort i sin bok. Annars är det kyrkan som har varit den plats som har undersökts mest i området. De kalkmålningar som finns i kyrkan och som är det som Mariakyrkan mest är känt för hittades först 1958, då var det bara absidmålningen som togs fram. Inte förrän vid åren 1963 till 1966 togs resten av målningarna i absiden och koret fram.

En annan kyrkobyggnadsruin som vid flera tillfällen har undersökt är Helgeandshuset som inte är så gammalt. Det var under 1945 som man gjorde en upprensning av ruinen från 1481. Man hittade bl.a. två gravar troligtvis från den brand som härjade år 1574.

Det finns två viktiga rapporter som handlar om Vä. Den äldsta är gjord av Berta Stjernquist och heter "Vä under Järnåldern". Denna bok är skriven 1951 efter en utgrävning som påbörjades sommaren 1945. Utgrävningen tog plats på en höjdsträckning som ligger utanför den södra delen av den nuvarande byn. I samband med denna utgrävning gjorde man även några provschakt inom den medeltida stadens område. Vad man hittade var bl.a. husgrunder och boplatslämningar från järnåldern. Fynden bestod av keramik, spännen, kammar, pärlor mm. Man hittade även en "guldgubbe", liknande dem som man har funnit i Uppåkra. När det gäller Väs uppkomst nämner Stjernquist att det arkeologiska materialet visar på en omläggning av bebyggelsen under 1100-talet. Hon påpekar även att miljön kan vara en viktig faktor som gjorde att Vä urbaniserades och blev stad. I rapporten redovisas bl.a. flera av de olika pollenprover som togs under utgrävningen. Det är dock inte mycket skrivit av Berta Stjernquist om Väs stads början.

Den andra stora rapporten om platsen, handlar om medeltiden i Vä. Boken heter "Vä Medeltidsstaden" och är skriven av Egon Thun och Mats Anglert 1984. Denna rapport är en del av ett projekt som man startade 1976 för att kartlägga den arkeologiska situationen i medeltida städer och relatera dem till den övriga stadshistoriska forskningen. Tanken med denna rapport är att göra det arkeologiska materialet mer tillgängligt för vidare forskning. Rapporten berör allt från de kyrkliga institutionerna och andra medeltida byggnader till de fynd som har hittats i området. I denna rapport finns det ett kapitel som handlar om Väs uppkomst och utveckling. I detta kapitel tar de upp Väs bebyggelse från vikingatid till den tid då Vä var stad. De anser bl.a. att Mariakyrkan påverkade Vä, och att också klostret har varit av stor betydelse. Även de anser som Berta Stjernquist att miljön har varit viktigt för Väs utveckling.

Under en undersökning från 1987 gjord av Lena Svantesson upptäckte man att staden Vä var något större än vad man tidigare hade trott. Den sträckte sig längre öster ut.

En av de större utgrävningarna som har gjorts i området var den som 1993 utfördes på grund av att en ny kyrkogård skulle anläggas strax söder om den nuvarande kyrkogården. Vid undersökningen hittades bl.a. bebyggelselämningar och en vallgrav från senmedeltiden.

Den senaste undersökningen som gjorts i Vä är den utgrävning som gjordes under utbyggnaden av den nya E22 vägen där man bl.a. hittade vikingatida grophus. Denna undersökning resulterade i en rapport som är en del av det projekt som försöker lyfta fram nordöstra Skånes förhistoria och historia, fördjupa kunskapen om regionen och jämföra resultaten med undersökningar av andra delar av Skåne.

Många mindre undersökningar har gjorts i Vä på grund av ny bebyggelse i området. Det senaste fyndet som våren 2006 har hittats i närheten av Vä är en boplats från yngre järnåldern där man bl.a. har hittat sex grophus i Öllsjö som är ett område som ligger bredvid Vä.

Troligen hör denna boplats ihop med den vikingatida bopplatsen i Vä.

Vid de undersökningar man har gjort har man hittat mycket järnslag och även humus. Fynden bestod oftast av keramik och tegel. Man hittade också lager av sot vilket troligtvis kommer från alla de bränder som har drabbat Vä under åren. Några av de mest kända föremålen som har hittats i Vä är bl.a. den akvamanil av brons från 1200-talet och bronsbeslag från järnåldern. Mycket av de fynd som har hittats har blivit upptäckta av de bönder som har plöjt sina fält och då hittat olika sorters fynd. Det har även varit många amatörarkeologer som har samlat upp föremål på åkrarna.

I en bok av K Arne Blom och Jan Moen som heter "Försvunna städer i Skåneland" från 1983 tar de upp städer som på ett eller annat sätt har försvunnit. De tittar på varför vissa städer har försvunnit och varför vissa har blivit kvar. Här tar de upp Vä som en sådan försvunnen stad. De fokuserar sig mest på hur städerna försvinner än hur de kom till. De har även skrivit andra böcker där de tar upp Vä. Dock ska jag påpeka att varken K Arne Blom eller Jan Moen är arkeologer. Deras tolkningar och idéer som de har skrivit om har jag inte använt mig av, men på grund av deras intresse för Vä vill jag nämna dem.

En annan bok som tar upp byar och landet är "Kyrkplatsen som sockens Centrum" av Carin Bergström från 1992. Denna bok tar upp kyrkan och kyrkplatsen på landet, som var centrum för många människor under en lång tid. Boken är en del av ett kulturmiljöprogram för Sverige gjort av riksantikvarieämbetet. Tanken med detta projekt är att "redovisa den kulturhistoriska referensramen bakom det urval av områden i Sverige som utpekats såsom riksintressanta för kulturmiljövården" (Bergström 1992: 64). Just kyrkan och dess plats i samhället är intressant för min uppsatts eftersom Mariakyrkan i Vä är en ovanlig kyrka som kom till innan Vä blev stad. Eftersom att denna kyrka är så speciell kan man undra om inte den kan ha påverkat Väs utveckling till att bli stad.

En av de nyare böckerna som tar upp byar, urbanisering och landsbygd är boken "Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år" av Katalin Schmidt Sabo från 2001 där hon med ett modernare synsätt tittar på hur en by kommer till och hur den fungerade och såg ut. Schmidt Sabos nya synsätt kan vara av relevans när det gäller Väs uppkomst eftersom en stor del av tolkningarna om Vä är äldre. Stefan Larsson skriver i sin bok som ännu inte har kommit ut om liknande tankesätt där han bl.a. diskuterar hur vardagslivet inte studeras inom arkeologin vilket påverkar hur man ser på en stad från det förflutna. Detta tankesätt är även något som man kan försöka föra över till de tolkningar som finns om Vä, för att kunna hitta nya idéer om området.

Många av de böcker som nämner Vä handlar om Kristianstad, som ersatte Vä som stad under år 1614. En sådan bok är "Kristianstads historia 1614 – 1948" av Karl Enghoff 1949. Denna bok är den bok som man ska titta i om man vill veta mer om Kristianstad, och man kan inte skriva om Kristianstad utan att nämna Vä. En annan bok om Kristianstad som även nämner Vä är "Kristianstad: en bildkavalkad genom fyra sekler" av Thorsten Andersson och Gunnar Lindbom, skriven 1984. Dessa böcker nämnder inte något om hur Vä kommer till, utan skriver om Väs sista tid som stad. Som ofta när de står något om staden Vä nämns bara hur staden försvann, och inte hur den kom till. Dock så nämnder Erik Lundberg hur han tror att Vä har kommit till i sin bok "Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000 – 1400" från 1940. Det finns många böcker som nämnder Vä i sina texter men det är inte många som tar upp varför Vä kom till. En som dock har försökt göra en mindre tolkning av stadens början är vad Erik Lundberg försöker göra, i sin stora bok som heter "Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000 – 1400".

Böcker om järn och järntillverkning finns det inte så mycket om, speciellt om det handlar om Skåne och ännu mindre när det är nordöstra Skåne. En bok som tar upp järntillverkningen i Sydsverige är "Äldre järntillverkning i Sydsverige" av John Nihlén skriven 1939. I denna bok tar Nihlén upp allt om järntillverkning, från var man hittade råvaran till hur man skapade ett smidbart järn. En annan bok som handlar om järn under medeltiden och som nämner Vä är "Medeltida danskt järn" där Anders Ödman tar upp Vä som en plats där järntillverkning pågick. Även här har Anglerts och Thuns rapport "Vä medeltidsstaden" tagit upp detta ämne, dock inte i någon längre text. Den nordskånska järnframställningens betydelse har under senare år framför allt belysts i ett borgprojekt, knutet till Helgeå.

Den litteratur som finns om Vä handlar mest om Mariakyrkan, dess historia och de undersökningar som har gjorts på platsen. Kyrkan skrivs om i en monografi som ingår i Sveriges kyrkors kyrkobeskrivningar. Denna bok heter "Kyrkorna i Vä" och är skriven av Henrik Graebe från 1971 där alla kyrkobyggnader som finns i området nämns, inte bara Mariakyrkan utan även S: ta Gertruds kapell och Helgeandshuset. I boken finns det mycket uppgifter om kyrkan och dess inredning, vars information delvis kommer ifrån den omfattande restaurering som kyrkan genomgick 1963-1966. Förutom de fasta fornlämningarna har det skrivits en hel del om det silversmide som Vä var känt för. Det premonstratensklöster som under en tid fanns i Vä har det inte skrivits så mycket om. Den del som finns nertecknad handlar mer om kyrkans historia än om klostret. Dock finns det lite nämnt i Anglert och Thuns "Vä medeltidsstaden" rapporten. Vidare finns det en artikel gjord i Skånes hembygdsförenings årsbok av Curt Wallin som heter "Premonstratenserna och deras kloster i Skåne," där inte bara det kloster som fanns i Vä nämns utan även de andra premonstratensklöster som fanns i Skåne. Även Flensmarck och Graebe nämner klostret i sina texter om Vä och dess kyrka.

Böcker som tar upp namnet Väs betydelse finns det gott om. Tyvärr står det ungefär samma i alla böcker. Dock är de texter som tar upp mest om Vä "Kungens kyrka i Vä" av Gunnar Björnsson från 1972 och "Vä genom tiderna" av Lars Fredriksson från 1942. En alternativ tolkning har även gjorts av Christer Olofson i artikeln "Vad betyder ortnamnet Vä?" från 1975.

En annan text som förutom namnet Vä även tar upp namnet Gärds härad är "Ortnamn i Kristianstadsbygden" skriven 1971 av Bertil Ejder. Även Stefan Brink tittar på namnet på häradets betydelse i boken "Centrala platser, centrala frågor".

Vad ortnamnet Köpinge betyder skriver Sune Nordenskjöld om i sin bok "Vad ortnamn i Gärds härad har att berätta" från 1946. Detsamma gör Thorsten Andersson i sin artikel "Kungens Vä" från 1984 och Benkt Söderberg i ett kapitel i boken "Porten till Skåne" från 2000.

Texter om det danska kungahuset vid 1100 och 1200-talet finns det mycket om på grund av de stridigheterna som fanns mellan kung och kyrka vid denna tid. Många artiklar handlar även om de privilegiebrev som Väborna fick av kungen. Detta har bl.a. Christer Olofson tagit upp i sin artikel från 1963 som heter "Tre kungar beklagade väborna för deras fattigdoms skull". Tor Flensmarck har skrivit en text där han tar upp alla de händelser och brev som handlar om det danska kungahuset och Vä. Mycket står skrivet om alla de myter som finns i Vä t.ex. om Drottning Gerthrud, där man gärna vill koppla ihop en kunglighet med en plats eller en situation som troligtvis inte alltid skett. Detta tar bl.a. Sigvard Jönsson upp i sin artikel "Mordet på drottningen" från 2001.

Tor Flensmarck har skrivit många artiklar och böcker. I den serie som har skrivit om Vä dvs. ”Borgar i Gärds” tar han upp Vä i sju av dessa artiklar.

Egon Thun är nästan den ende som har undersökt hur vattenkraften under medeltiden gick till. De två platser som han har koncentrerat sig på i detta arbete är Tommarp och Vä. Dessa platser är väldigt lika inom vissa delar vilket gör att man lätt kan dra paralleller mellan de två. Tyvärr så kunde han inte fortsätta sitt arbete då han dog i förtid.

Det finns många böcker och rapporter skrivna om Åhus. En av de viktigaste är den rapport som heter ”Åhus Medeltidsstaden” av Björn Rosenberg. Denna bok är från samma serie som den rapport som heter ”Vä Medeltidsstaden” och är en sammanfattning på det material som finns om Åhus. Åhus är en av de mest dokumenterade platserna i nordöstra Skåne och det finns mycket mer material om denna stad än om Fjälkinge och Vä tillsammans. Precis som Vä handlar litteraturen om Åhus mer om den sista tiden som Åhus var stad.

Det som man mest har undersökt i Åhus har varit de kända ruinerna och anläggningarna som finns i området. Den första utgrävningen som man gjorde i Åhus gjordes under åren 1892-1893 när man grävde fram ruinerna av borgen Aoshus. Under 1940-talet undersöktes lämningarna av de två kyrkobyggnaderna S: t Jörgens spetälskehospital och S: t Annas hospital. Vid denna tid började ett intresse skapas även för den stadsmur som finns i Åhus. Under slutet av 1900-talet har man undersökt kvarter och gatumark vilket har gett en bra insikt om hur kvarteren i Åhus såg ut och hur de sträckte sig i området. Problemet med undersökningarna i Åhus har varit den sand som inte har särskilt bra bevarande egenskaper (Rosenberg 1984: 50f).

Om Fjälkinge har det inte skrivits mycket om dess medeltid, utan texterna har fokuserats mer på des forntida historia. Det finns dock en bok som tar upp hela Fjälkinges historia, boken heter ”Boken om Fjälkinge” denna finns i två upplagor, den senaste är från 1992. Förutom denna bok är det mesta av materialet om det medeltida Fjälkinge skrivet i rapporter som är gjorda efter undersökningar i området. Den äldsta och mest välkända boken är skriven av Jöns Ljungh 1904 och heter ”Fjälkinge i forna dagar” där han tar upp hur det var att leva och bo i socknen fram till 1800-talet.

Bertil Helgesson som vars arbete inriktar sig mer på Järnåldern i Skåne har gjort flera undersökningar i Fjälkinge där det har hittats forntida garvfält och bosättningar. Han har även gjort många undersökningar i Vä. Det har oftast rört sig om mindre undersökningar på grund av att ett hus ska byggas ut eller något liknande. Han har även undersökt några av de fornlämningar som finns i Vä området.

Fjälkinge har visat sig vara arkeologiskt mycket intressant och flera undersökningar har gjorts inom byn. 1990 gjordes utgrävningar av Skånes största vikingagravfält i centrala Fjälkinge. Hösten 1995 grävde Läns museets arkeologer fram en tusen år gammal gård på fältet väster om Fjälkinge skola. Det var planerna på en tillbyggnad av skolan och en utvidgning av parkeringsplatsen som orsakade en undersökning.

1.3. Problemställning

Med min problemställning vill jag ta reda på varför denna plats blev stad. Det finns fler platser i nordöstra Skåne som till synes har samma villkor för att bli stad men som aldrig fick stadsprivilegier. En sådan by var Fjälkinge som jag vill titta närmre på i denna uppsatts för att kunna hitta vad som skilde denna plats med Vä. Vad skilde Vä från Fjälkinge. Jag vill även titta på Åhus som ligger i närheten av Vä och som var en större stad än Vä under medeltiden. Vad hade Vä som inte Åhus hade och som gjorde att man även lät Vä bli stad? Vä har varit befolkat sedan järnåldern, då platsen troligen kan ha haft en religiös innebörd. Hur och varför skedde förändringen av Vä från att vara en trolig hednisk kultplats och järnålders boplats till att bli en relativt stor stad under medeltiden? Min problemställning kommer då att vara följande: Varför blev Vä stad?

2. Presentation av undersökningsområdet Vä

Byn Vä ligger i nordöstra Skåne, ca 7 km sydväst om Kristianstad, på själva övergången mellan Kristianstadslätten och högre belägen terräng (fig 1). Dagens Vä är en liten by som dock under 1980- talet och framåt växt med mycket ny bebyggelse. Vä är nuförtiden ett geografiskt stort område i sydvästra utkanten av Kristianstad som mest består av villa- och radhusområden samt industrier. Cirka 5.000 av Kristianstads 40.000 invånare bor i Vä. Platsen gränsar i norr till E22-an som skiljer Kristianstad och Vä åt. Väs storlek under den tid som staden var som störst bestod av ca 150 fastigheter och med ungefär 1000 invånare.

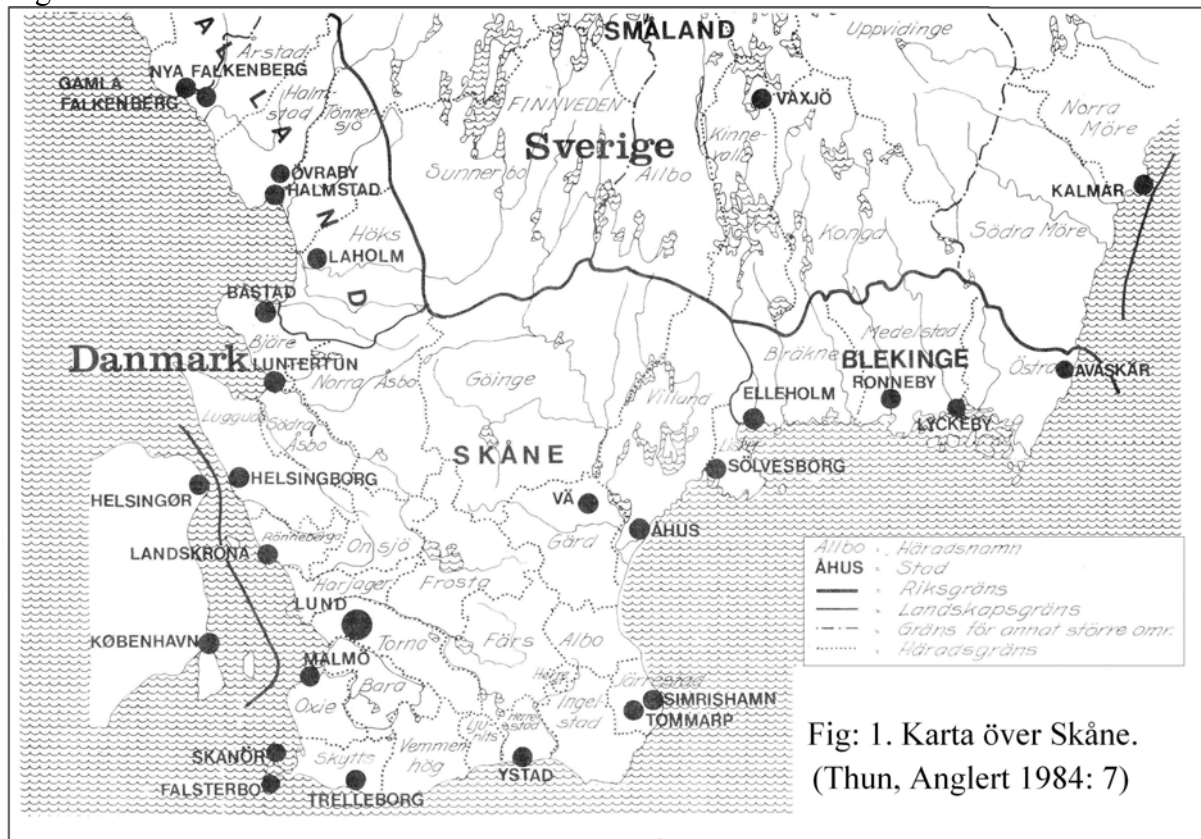

Fig: 1. Karta över Skåne.
(Thun, Anglert 1984: 7)

Området kring Vä är rikt på fornlämningar från olika perioder av förhistorien. Nordost om Vä finns det en hällkista och en stenåldersboplats som har undersökts. Ett gravfält från bronsåldern har hittats både söder om Vä och strax norr därom. Det finns rester av

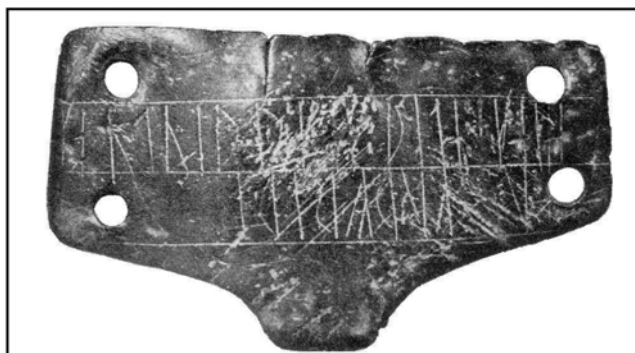

Fig: 2. Bronsbeslag med runskrift från 1000-talet
(Stjernquist 1951: 116)

järnåldersgravfält med resta stenar i söder och väst om Vä. Det finns även olika fynd från dessa perioder i form av bl.a. romerska denarer från slutet av 100-talet, ett bronsbeslag med runskrift troligen från ca 1000-talet (fig 2) (Thun, Anglert 1984: 7), en guldgubbe och många andra föremål så som kammar, keramik, pärlor, spännen mm (Stjernquist 1951: 113f). De arkeologiska fynd som har hittats i området visar på att det har funnits en omfattande bosättning långt före staden Vä kommit till. Den tidigaste bebyggelsen har legat på samma plats som gamla centrum och vidare ner till

S:ta Gertruds ruin för att sedan sluta vid Vassalyckan.

Den kyrkbäck som går genom staden har utgjort en gräns mot norr (fig 3). Under yngre järnåldern så fanns det en boplats i det området där medeltidsstaden senare skulle växa fram. Järnåldersboplatsen är en av Skånes största. Denna upptäckt gjordes under de schaktundersökningarna som gjordes under åren 1962-1963 (Thun, Anglert 1984: 36). Vid de undersökningar som man gjorde under 1940-talet så hittade man 29 grophus i området och man anar att det bör vara många fler. Dessa grophus har daterats troligen till vikingatiden 800- till 900-tal (Thun, Anglert 1984: 38-40).

Man vet inte när Vä blev stad, men av kung Valdemars jordebok så kommer det fram att Vä under 1200-talet hade intagit en särställning i häradet. Vä har nu utgjort en ekonomisk,

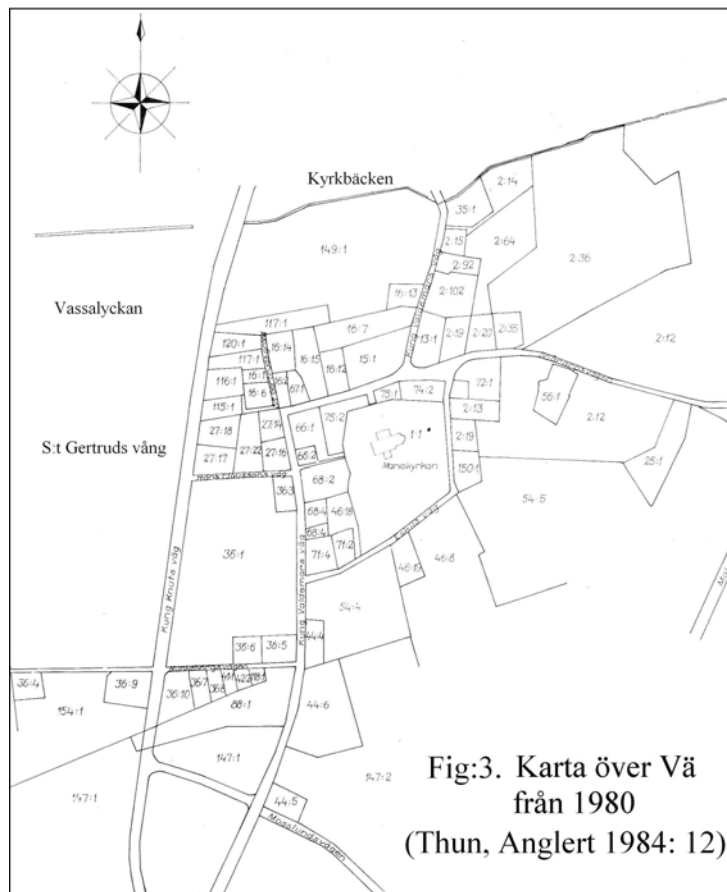
administrativ enhet inom häradet (Flensmarck 1993: 1).

Information om Väs tidiga period finns det inte gott om, men det finns bl.a. privilegiebrev från 1200-talet som tar upp den kvarnhantering som pågick i Vä. Dock är det Väs kyrkohistoria som nämns mest på grund av det premonstratens kloster som kommer till under denna period. Den tidigaste kyrkbyggnaden var den klosterkyrka från 1100-talet som senare blev Mariakyrkan. Kyrkan kom till innan Vä blev stad men storleken på kyrkan var större än de andra romanska kyrkorna i denna del av Skåne. Efter att klostret hade blivit eldhärjat under 1200-talet flyttade munkarna till Bäckaskog och klosterkyrkan blev nu åter S:ta Maria kyrka.

1000-talet är en väldigt fyndfattig period av Väs historia. Av någon anledning verkar det inte finnas någon bebyggelsekontinuitet

mellan vikingatid och äldre medeltid. En trolig anledning till denna förändring kan vara att det har skett en omlokalisering under äldre medeltid. Men det har vid början av 1980-talet gjorts undersökningar i Danmark som har kommit fram till att bebyggelsekontinuitet upphör regelmässigt vid övergången mellan vikingatid och äldre medeltid. Troligen kan det vara på så vis att den stora vikingatida boplatsen var ett uttryck för en koncentration av jordinnehav som under äldre medeltid övergick till stormannasläkter, av dem så fanns det även medlemmar av kungafamiljen (Thun, Anglert 1984: 45).

Den bäck (Kyrkbäcken eller Kvarnbäcken) som går igenom Vä har under 1200-talet varit betydande för staden. Detta kommer fram bl.a. under de undersökningarna som gjordes år 1962-1963. En stor aktivitet har troligen pågått vid bäcken och det finns lämningar av hus som låg tätt intill vattendraget. Under dessa undersökningar hittade man även tecken på större översvämningar vilket i sin tur tyder på att det har funnits vattenkvarnsdrift i Vä (Thun, Anglert 1984: 50-52).

Det är inte förrän under 1500-talet som Vä börjar upplysas i olika sorters källor. Det tillkommer två byggnader under denna tid i form av S:ta Gertruds kapell och Helgeandshuset. Detta byggande tyder på att Vä under denna period var ett större samhälle som hade stora möjligheter. Men redan 1452 ska Vä ha brunnit efter att svenskarna under Karl Knutsson Bondes befäl anfallit Vä. I Karlskrönikan står det följande:

”Till Vä drog han det genaste då,
två nätter der i mellan låg,
den tredje natt der hvila nötter
om morgonen brändes Vä i rötter” (Flensmarck 1993: 4).

Detta var inte sista gången som svenskarna skulle bränna Vä. Under ledning av Svante Sture så kom svenskarna på nytt och skövlade Vä under vintern 1508-1509. Den obefästa staden utsattes av svenskarnas krigshärjningar även 1569 (Thun, Anglert 1984: 11). Eftersom Vä låg helt oskyddat i en terräng som var öppen och lättillgänglig, och saknade något riktigt försvarsverk så var staden en lätt match mot de svenska trupperna (Kroon 1964: 105). Trots att Vä var utsatt för brand flera gånger var staden under 1500-talet under uppsving. Detta berodde delvis på det stöd som kom från kronan. Delar av kungsgården lämnades under 1500-talets början över till en av stadens borgare. Ett visst välstånd fanns i staden Vä under denna tid. Det märks bl.a. på den penningskatt som staden fick betala. Väs skatt var högre än både Lund och Helsingborgs (Thun, Anglert 1984: 11). Det som Vä var mest känt för under 1500 och 1600-talet var de guld och silversmeder som verkade i staden. Några av de mest kända smederna var Hans Klausen och Povel Nielsen som båda var verksamma i Vä under slutet av 1500-talet och tidiga 1600-talet. De flyttade båda till Kristianstad när staden Vä försvann (Källström, Hernmarck 1963). Ett av de föremålen som Hans Klausen tillverkade är Sveriges äldsta brudkrona från 1597 som gjordes i Vä. Han gjorde även sex nattvardskalkar som idag är välbevarade (Andersson 1984: 20). 1612 var inget bra år för Vä. Sverige och Danmark låg i krig, det så kallade Kalmar-kriget. Gustaf II Adolf brände ner Vä under en snabb raid den 8 februari efter att ha plundrat dess invånare. Dock hade man inte varit helt överraskad över svenskarnas anfall då borgarna hade blivit varnade och de flesta hann fly undan till skogs. Staden förstördes inte helt men det var tillräckligt för att den danska kung Kristian skulle tycka att det var nog. Han byggde istället en ny stad som låg på en plats som var lättare att försvara. Denna stad döpte han till Kristianstad. Den 19 december 1612 så skrev han till Väs borgmästare att han förbjöd invånarna att återuppbygga sina förstörda hus på det ställe där staden innan hade legat. Den gamla köpstaden Vä skulle nu flyttas till en bättre plats. Den nya staden grundades 1614 och många Väbor fick lämna den gamla staden och flytta till Kristianstad på kungens begäran (Kroon 1964: 105ff). Väs stadsprivilegier blev nu indragna och orten som en gång var en stad blev nu bara en vanlig landsby. Vid stadens slut bör antalet stadsbor vara runt 1100 invånare. Dock så har Vä varit en relativt stor by och det verkar som om att det finns vissa byggnader som har klarade sig undan branden. Den äldsta kartan som fanns av Vä är från 1770 (fig5) och visar en stor by som är grupperad kring de vägar som till stor del finns kvar än idag (Olsson 1998: 108f).

3. Metod

Den metod som jag har använt mig av i denna uppsatts är att hitta de områden som kan ha påverkat så att Vä kunde urbaniseras och sedan bli stad. Fakta om staden Vä har inte varit svårt att få tag i. Svårare har det varit att hitta fakta om staden Väs uppkomst. Det samma gäller även övrig litteratur som handlar om hur en stad kommer till. Jag har tittat i de böcker som tar upp liknande situationer som det fanns i Vä. En sådan plats var bl.a. Tommarp där området troligen precis som Vä använt sig flitigt av kvarnkraft. Liknande jämförelser gör jag mellan Fjälkinge, Åhus och Vä som ligger relativt nära varandra och är de boplatser som var störst i nordöstra Skåne under medeltiden. Då bara två av de tre platserna blev städer (Vä och Åhus) kan man undra varför man lät Fjälkinge fortsätta vara by. När det gäller platsernas förutsättningar hade Fjälkinge samma förutsättningar som Vä för att bli en stad. Åhus som var en hamnstad hade väldigt bra möjligheter till att bli en stor stad. Trots det lät man även Vä som inte ligger långt ifrån Åhus få stadsprivilegier. Då kan man börja undra vad som Vä hade som inte fanns i Åhus och som gjorde att även Vä blev en stad. Genom att hitta ett svar på vad det var som skiljde Vä från Fjälkinge och Åhus kan man troligtvis komma fram till varför Vä blev en stad och även kanske just varför området i Vä urbaniserades från första början. Förutom denna jämförelse av städer och byar vill jag titta närmre på de troliga orsakerna till Väs urbanisering och utveckling till stad. Det kommer jag att göra genom att se på de områden som kan ha varit till viss del avgörande för denna utveckling. Eftersom Vä var ett kungalev och det finns en del kopplingar till det danska kungahuset, var detta ett område som jag tror kan ha haft betydelse för Vä. Religionen var troligen en viktig del i Väs utveckling eftersom dess kyrka är ovanlig både i sin storlek och sitt utseende. Likaså kan det kloster som fanns på platsen påverkat. Något som kan vara väldigt viktigt för platsens urbanisering är hur miljön i området såg ut och om läget kan ha någon betydelse. Namnet på staden kan ha en betydelse när man vill veta mer om platsen innan den blev en stad. Och om namnets troligen religiösa betydelse kan kopplas ihop med bildandet av staden. Genom alla de rapporter som ha skrivits om området nämns det ofta att man hittat stora delar med järnslag. Detta även detta är ett område som kan ha varit viktigt för platsens uppgång.

3.1. Teori och källkritik

Problemet med denna uppsatts har varit att det inte finns så många texter som tar upp hur Vä blev stad. Eftersom det inte finns mycket material som kan kopplas till den tid då Vä troligen blev stad, kan man inte med säkerhet säga när eller varför Vä blev stad. För att få veta mer om Väs utveckling måste man se utanför Vä och titta på andra städer och byar i området. Det är nu Åhus och Fjälkinge kommer in i bilden. Om Åhus finns det mycket skrivit om då denna plats var större än Vä. Men när det gäller Fjälkinge har det inte skrivits särskilt mycket om platsen. Det finns en del rapporter och några böcker som handlar om byn men texterna är ofta gamla eller handlar det mer om Fjälkinges förhistoria än om dess medeltid.

Det har på senare tid kommit böcker som tar upp just hur en stad utvecklas och fungerar. Dessa nya texter har en annan syn på samhället i staden och hur man ska studera den. Till skillnad från äldre undersökningar inom ämnet vill man nu titta mer på det som inte alltid syns i det arkeologiska materialet, som vardagsliv och de ”osynliga” handlingarna. Man nämner ofta de kungar, biskopar och köpmän som varit viktiga för staden. Dock är det så att majoriteten av stadens invånare inte nämns i källorna. Det är inte lätt att belysa dessa ”osynliga människor” eftersom de historiska källorna hellre skriver om överheten än vanliga människorna. Att man på så sätt bara får veta de privilegierades sida av historien gör att halva försvinner (Larsson: 2006: 3). Detta är inte något som man lätt kan fixa till. I min uppsatts nämner jag kungar, drottningar, biskopar och munkar men inte en enda ”vanlig människa”.

Detta är inte ett val gjort av mig. I nästan alla texter handlar det endast om överhögheten vilket gör det svårt att förbigå dessa. Att försöka hitta material om majoriteten av människor som levde i Vä är till stor del omöjligt.

Texter som tar upp kvarnkraft i städer finns det inte särskilt mycket om. Det som berör Vä och liknande områden är skrivet av Egon Thun. Detsamma gäller det premonstratensklöster som har funnits i Vä.

Namnet Vä är något som många har försökt tolka, med varierande resultat. Det finns de som verkar komma fram till logiska resultat, och sen finns det de som tolkar namnet på ett mer ovanligt sätt. De tolkningarna kan vara egendomliga och vars trovärdighet inte verkar vara så stor. Dessa har jag försökt undvika i denna uppsats.

4. Områden som kan ha varit betydande för Väs utveckling

Det finns inte bara en anledning till varför en stad kommer till. Man kan inte med säkerhet säga varför eller när Vä blev stad. Genom att titta på de områden som kan ha varit viktiga för denna utveckling kan jag kanske besvara min frågeställning om varför Vä blev stad.

4.1. Topografiska fördelar

Hur ett område ser ut och vad för geografiska möjligheter som finns är en av de största anledningarna till varför människor bosätter sig på en viss plats. Om jorden är lätt odlad, om det är skog eller slättland, om viktiga vägar korsade platsen och om det finns användbara råvaror i området. Det är några av de viktigaste anledningarna för en bosättning. Vad Vä hade för topografi kommer jag försöka ta reda på i detta kapitel.

4.1.1. Kvarnbäcken

Om man är i Vä idag kan man se en liten bäck som går igenom byn. Den är på vissa ställen nästan igenvuxen och på sommaren kan den lätt torka ut. Men under staden Väs tid var denna bäck en viktig del av området (Graebe 1971: 9).

Bäcken kallas kyrkbäcken i vissa äldre kartor, detta kan vara för att bäcken ligger i närheten av kyrkan. (Johnsson 1958: 25). I andra texter benämns bäcken som kvarnbäcken. Namnet kommer från att det troligen har funnits en lång kvarntradition vid bäcken.

Den kallas även Vä-ån i vissa källor. (Olofson 1975: 50). Kvarnbäcken hade sitt utlopp i Hammarsjön. Under de grävningar som under åren 1945-1946 utfördes kunde man konstatera att detta vattendrag under medeltiden hade rikligt vattenflöde (Thun 1963: 24). Under järnåldern och medeltiden var kvarnbäcken mycket större än vad den är idag. Vattendraget bidrog till att folk bosatte sig i Vä. Strax nedanför åsen i väster om Vä har bäcken bildat forsar och fall medan den har haft ett lugnt lopp nere på slätten (Stjernquist 1951: 21).

Denna bäck var kanske aldrig särskilt mäktig men tillräckligt stor för att skilja norra Skånes öst och väst från varandra. Det var bara endast ett ställe längs bäcken där man kunde vada över och det var i Vä. Hit ledde därför alla färdvägar i orten (Fredrikson 1942: 58-59). Bäcken var troligen inte segelbar, i alla fall inte under 1500-talet då det finns ett kungligt brev från 1503 där borgarna får rätt att driva handel i andra köpstäder eftersom det inte var möjligt att segla till Wä (Thun, Anglert 1984: 9).

Vid 1962- 1963 års grävningar kunde man undersöka hur kyrkbäcken utnyttjats under medeltiden. Undersökningarna visade att det hade funnits betydande aktivitet i området vid vattendraget sedan 1200-talet i form av kvarnverksamhet. Man hittade broläggningar bestående av kvistar, grenar, plankor, fällda träd och stenanläggningar. Man upptäckte även att det har legat byggnader tätt intill bäcken, vilka var byggda på ett sätt som skulle motstå fuktighet i det vattenöverströmmade området. Man hittade även vattenrännor av kullersten och flätverk. Resultat av fördämningar och omfattande översvämningar kunde man finna i allt det torv som hittades. Vidare spår av översvämningar och dammar fanns i form av utbredda torvskikt och svämsand. Anledningen till varför det har blivit vattensamlingar på vissa platser längs Kvarnån är på grund av att det på dessa platser har funnits en kvarndamm. Den uppdämning som har skapat denna vattensamling har troligen kommit till under 1200-talet men har under 1500-talet blivit torr mark. Detta tyder på att kvarnhanteringen under slutet av stadstiden har börjat avta (Thun, Anglert 1984: 50f).

Under 1200-talet hade den reglerade vattenkvarnsdriften varit ett viktigt inslag i ortens förutsättningar. Runt åren 1232- 1250 gav kungen i det första privilegiebrevet Väs invånare rätten till att använda handkvarnar för husbehovsmalning. Detta hade de innan tydliggen hindrats från att göra. Vattenkvarnsdriften var underkastad kungamakten genom att kungen har kunnat göra anspråk på kvarnarna och på så sätt få kvarnmonopol (Thun, Anglert 1984: 52). 1508 fick dock borgarna i staden överta den kvarn kronan haft (Thun 1963: 24).

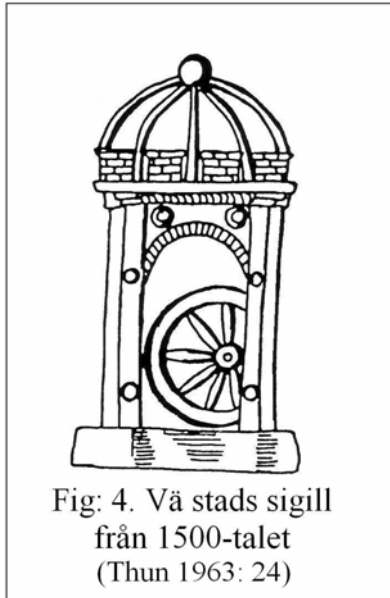

Fig: 4. Vä stads sigill från 1500-talet (Thun 1963: 24)

Något som tyder på att kvarnverksamheten var viktig för staden Vä är det stadssigillet som finns från 1500-talet (fig: 4). Sigillet föreställer en stadspört med tinnar. Innanför stadsporten finns det ett till hälften dolt hjul. Detta hjul har tolkats som ett kvarnhjul. Om detta är ett kvarnhjul som har avbildats förstärker den tanken på att staden hade en stor kvarnverksamhet (Thun 1963: 24).

En stad som under medeltiden hade liknande förutsättningar och vars miljö påminde mycket om Vä är Tommarp. Denna stad var under medeltiden precis som Vä kungalev och hade en å som flöt igenom staden. Även Tommarp har varit en kvarnstad.

Eftersom både Vä-ån och Tommarps-ån var väl lämpade för kvarndrift kan man kanske börja ana att möjligheten till kvarnverksamhet till viss del var avgörande för var någonstans en stad bildades under medeltiden. Förutom Vä,

Lund och Tommarp finns det inte många andra inlandsstäder i Skåne. Även Lund har legat vid ett vattendrag. Man kan tänka sig att förutsättningarna för kvarndrift har spelat roll för dessa städers lokalisering (Thun 1963: 24).

Kvarnbäcken som har sannolikt varit väldigt betydande för Väs utveckling då den inte bara var något som gav möjlighet till fiske utan även kvarnverksamhet. Med de möjligheter som bäcken gav är det förståeligt att Vä utvecklades till en viktig plats för häradet.

4.1.2. Miljö, Läge och Topografi

Vä är beläget på själva övergången mellan Kristianstadslätten och högre belägen terräng. Stora delar av slätten mellan Vä och Hammarsjön har troligen under historisk tid varit utsatt för översvämningar. Slätten som ligger öster om Vä är idag antingen uppodlad eller ligger som äng. Området söder om Vä består av hedar eller betesmarker. Jordbruket och boskapsskötseln i bygden har minskat under de senaste tjugo åren och mer mark används till nya bostadsområden. Jordmånen på platsen består av moränavlagringar med sandinblandningar från dynområdena vid Åhus, samt lagrade bergarter (Thun, Anglert 1984: 7).

Under historisk tid har landskapet i Vä varit utsatt för torka. Detta kan man till viss del konstatera då kvarnbäcken har minskat väldigt mycket sedan forntiden och tidig medeltid. Vidare kan uttorkningen bero på den dränering av Hälgeåns vattensystem som man gjorde i nyare tider, som Väs kvarnbäck tillhör. På en karta från 1770 (fig 5) som är den äldsta kartan över Vä, så kan man se att kvarnbäcken inte är särskilt stor. Dock så finns det stora områden omkring bäcken som är sumpmark, det så kallade Alekärret. Att det har funnits omfattande översvämningssområden längs Kvarnbäcken kan man bland annat se på de flygfoto som man har tagit på platsen, där mörka partier framträder i området (Thun, Anglert 1984: 7).

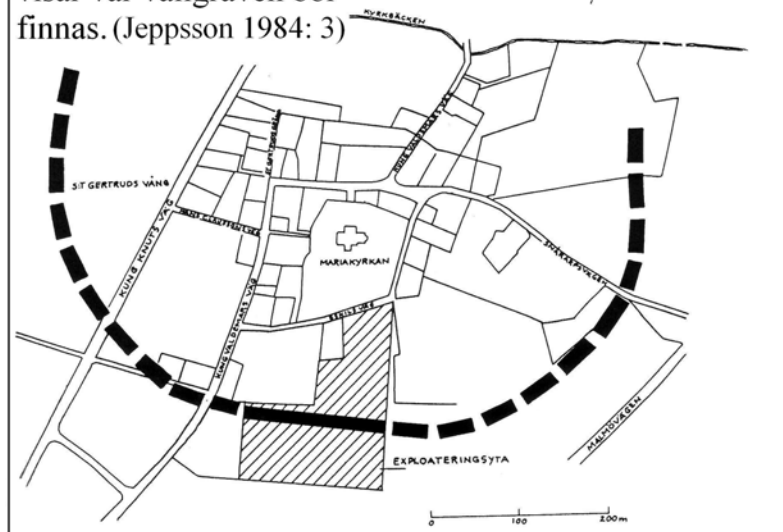
Fig. 5. Karta över Vä från 1770 (Thun, Anglert 1984: 8)

Under järnåldern har bebyggelse området funnits på höjdsträckningen strax väster om Vä, i norr och delvis i väster om vattendraget där det antagligen fanns goda fiskemöjligheter (Stjernquist 1951: 20f). Senare undersökningar visar dock att järnåldersbebyggelsen har varit mer utbredd och att den har sträckt sig över en stor del av den nuvarande kyrkbyn och upptagit nästan samma område som den medeltida bebyggelsen (Thun, Anglert 1984: 7).

Genom att använda sig av pollenanalys har man kommit fram till att områden runt Vä bestod av antingen mycket tallar eller att det var skogsfattigt. Vilken tid dessa prov visar är troligen sen järnålder. Vegetationen har antagligen bestått av talldominerade skogar och stora områden med öppen byggd som var antingen ängar eller odlad mark. Man har hittat sädeslag i form av sexradigt korn, råg och havre vilket visar att det har funnits odlad byggd i området under sen järnålder. Det har sannolikt funnits dynartade områden vid Vä. Det myllager som finns på fälten är ofta tunna och vilar ibland direkt på vit fin sand. Landskapet bestod av ängar och öppna sandiga områden med gles tallskog (Stjernquist 1951: 22f).

Boplatsen i Vä har legat på en ganska jämn platå som lutar svagt mot kyrkbäcken i norr. Att det har funnits tillgång till vatten och lämplig åkermark samt att området har ett bra bebyggelseläge har bildat goda naturliga förutsättningar för en bosättning i Vä som gäller både för järnåldern som medeltiden (Thun, Anglert 1984: 35f).

Fig: 6. Karta över Vä.
Den sträckade linjen
visar var vallgraven bör
finnas. (Jeppsson 1984: 3)

Under en undersökning som gjordes 1984 hittade man spår av vad som verkar vara en vallgrav från senmedeltiden (fig. 6.). Man daterade vallgraven till sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal (Jeppsson 1984).

Man kan dela in Skånes kulturmiljö i tre olika bygder, slättbygd, skogsbygd och risbygd. Slättbygden kan man hitta i de sydvästra delarna av Skåne, i den nordöstra delen av Kristianstadsslätten och i sydöst vid Österlen Dessa

områden består av fullåkersbygd med bra jordmån. Gränsszonen mellan slätt och skog består av en skiftande miljö med en blandning av åkermark och skogsmark. Dessa områden kallas för ris- eller mellanbygd.

Ris och-skogs bygderna är mer kuperade, och genomkorsas av flera så kallade horstar. Några av dessa horstar är bland annat Linderödsåsen. Tillsammans utgör flera av de större åsarna den "skånska diagonalen".

De korta avstånden som finns mellan slätterna, åsarna, högländet, kusterna och vattendragen gör den Skånska naturen variations- och innehållsrik. Många av de olika bygderna har och har haft olikartade förutsättningar. Dock finns det de platser som verkar väldigt lika i sina förutsättningar men som har utvecklats olika (Lilja 1999: 12).

Vä har ett läge som vid första ögonkast inte verkar så gynnsamt. Staden ligger i inlandet i ett område där vissa delar är vattensjukt. Inte långt från Vä så ligger Åhus som många anser har varit större än Vä och som även var en hamnstad. Det fanns inte fler städer i nordöstra Skåne och inte heller fanns det särskilt många byar. Man kan undra varför det kom sig att människor flyttade till området vid Vä och inte andra platser som hade bättre eller liknande förutsättningar som Vä. Dock är det så att Vä har ett väldigt bra läge. Förutom de fördelar som kom med vattendraget och slättlandet var det många viktiga vägar som korsade Vä. Detta beroende delvis på den bäck som delade av området (Thun, Anglert 1984: 7).

I Kung Valdemars jordebok nämns tre kungalev i nordöstra Skåne. Dessa kungalev formar tillsammans en trekant med ett avstånd av 8 till 10 kilometer i mellan dem. Dessa platser är Vä som tillhör Gärdshärad, Önnestad som var kungalev i Göinge härad och Nosaby som tillhörde Villands härad. Det är möjligt att dessa platser tillsammans kan ha utgjort en viktig del av nordöstra Skånes handel (Söderberg 2000: 288f).

Skåne var under den tiden det var danskt lite utanför det danska riket. Detta ville danskarna ändra på genom att försöka integrera Skåne i det riket. Dock vet man idag inte hur detta gick till eller hur det påverkade människorna i Skåne. Här går forskarnas åsikter isär. Detta drabbade i alla fall Skåne på olika sätt och fick olika genomslagskraft i Skånes olika områden. Anledningen till att det blev skillnader på hur Skåne tog till sig denna integrering kan bl.a. bero på att det fanns olika landskapstyper som i sin tur har gett skillnader i byggnadsskick,

produktion, livsformer och samhällsstruktur. Skogsbygderna i norra och östra Skåne har blivit påverkade på ett annat sätt än i söder och i väster där det var slättbyggd. Även i nordöstra Skåne finns det mindre slättland, just i området kring Vä. Det var just i slättbygderna som den danska kungamakten var mest framgångsrik. Även områden som var självständiga och som hade en storfamilj eller var hövdingar kunde ingå i allianser och svära trohet till den danska kungen (Schmidt, Sabo 2001: 14).

Det finns en teori som säger att hela Kristianstadsslätten kring Helgeåns vattensystem under yngre järnåldern har bildat ett speciellt område för handel och varuutbyte med Vä som en av de centrala orterna (Thun, Anglert 1984: 7). Redan under hela yngre järnåldern framstår Vä som en av de mest betydande orterna i ett stort område med omfattande handel (Anglert: 1995: 117).

Genom Hammarsjön rinner Helgeån som är Skånes största å. Helgeån som kommer från Småland mynnar med två armar ut i Hanöbukten. Vattenvägarna var viktiga transportleder för omlandets olika näringar och lantbruksproduktion. Varor och gods fraktades på prämar och flottor till Åhus för omlastning för att utskeppas till övriga Danmark och kontinenten. Det var längs Helgeå som den naturliga infallsvägen från nordöstra Skåne var. En rad borgar byggdes längs ån på grund av den handel och produktion som förgick i området. Härlövsborgen och även senare Lillöhus var de borgar som kontrollerade färdvägen norrifrån genom Helgeådalen till Vä (<http://ddss.nu/Swit/Switelever/casv/page5.html>).

Vä har haft en intressant position i det nordöstra Skåne. Trots att det har funnits platser som Åhus som har legat nära Vä har Vä ändå ansetts som en så framstående plats att man lät den bli stad. Detta kan delvis bero på att Vä var placerad på ett område där viktiga handelsvägar passerade. Andra handelsplatser låg på ett lagom avstånd från Vä, så att en både lokal och regional handel kunde bedrivas. Med ett landskap som bestod av ängar, bördig jord, gles skog och en å var det ett perfekt område för jordbruk och handelverksamhet. Att miljön och läget ska ha påverkat Väs stadsbildande är en självklarhet. Om platsen inte hade en topografi som gynnade bosättarna hade det aldrig flyttat dit några människor från början.

4.2. Järn

I detta avsnitt kommer jag att titta närmre på anledningen till varför man har hittat så mycket järnslag under de undersökningarna som man har gjort i Vä. Slagget kan troligen bero på att det har varit mycket järnproduktion i området vilket i sin tur kan ha haft stor påverkan på Väs utveckling.

4.2.1. Järnslag

I så gott som alla rapporter om Vä står det att man har hittat stora mängder med järnslag. Vid undersökningar gjorda under åren 1962 till 1963 påträffades rester av bronsgjutning och vid flera platser spår av järnhantering. Vid vissa koncentrationer av järnslag hittades även hårdgropar. Det järn som hittades bestod till största delen av knytnävs- eller handflatestora rundade stycken. Dessa var lätt kupade, där ena sidan var lite kupad medan den andra var lite konkav. Denna sort av slaggtyp var vanlig även på den vikingatida bosättningen som fanns i Vä. Att slaggen skulle komma från någon större anläggning för reduktion av järnmalm inne i den medeltida staden är inte särskilt troligt. Mer troligt är det att slagget kommer ifrån något stadium av järnframställningsprocessen eller från smides- eller färskningsverksamhet. Att

reduktion och järnutvinning har skett på platsen kan vara möjligt eftersom man i några fall har hittat järnslag och kalk tillsammans. Kalken kan troligen ha använts till att sänka slaggens smältpunkt. Den sortens slag som man hittade anses vara formade i smidesgropar, men i vilket stadium av järnframställningen som man använde sig av dessa gropar vet man inte. Dock är det möjligt att de har fungerat som rostgropar eller vid ett mellanstadium i processen för att framställa ett smidbart järn (Thun, Anglert 1984: 53f).

Dateringen på det järnslag som har hittats i Vä är troligen från högmedeltiden. Detta är efter den tid som Vä blev stad, men järnframställningen går längre tillbaka i tiden. Järnet har även daterats preliminärt av Anders Ödman till 1100-tal (Ödman 1995: 150).

I vanliga smedjemiljöer så finns det ofta avskrotade verktyg, järnbitar och andra föremål men inget av detta har hittats i Vä. Detta har man tolkat på så sätt att man har vidareförädlat järn som troligen har kommit från skogarna i norra Skåne. Slaggen har bankats ut och skapat järn av kommersiellt gångbara kvaliteter och kvantiteter (Ödman 1995: 150).

Det finns två sorters slag, den primitiva osmundslaggen och masugnslaggen. Masugnslaggen är brun eller blågrå i färgen, medan osmundslaggen oftast är ljusare grön färgad med en ytbeläggning som är glasartad (Nihlén 1939: 19). I Vä så är det inte någon masugnslag som har hittats. Troligen är det osmundslaggen som är den sort som finns i Vä. Liknande slagglager som finns i Vä kan man hitta i Helsingborg och Luntertun (Thun, Anglert 1984: 53).

4.2.2. Järntillverkning

I den norra delen av Skåne är järnhanteringen känd från tidig järnålder, ända fram till 1800-talet. Under tidig medeltid har produktionen troligtvis ökat och vid 1400-talet i norra Skåne så var järnframställningen omfattande. Det var de skånska skogsbygderna som försåg Danmark med järn. Platser som hade järnframställning var bl.a. Örkelljunga socken. Detta är en plats som troligen har koloniserats på grund av järnet. Järnets betydelse syns i de borgar som etablerades i norra Skåne under tidig medeltid. Syftet med dessa borgar var förmodligen att administrera och kontrollera utvinningen och förädlingen av järnet, och även den vidare handeln (Nihlén 1939: 11ff).

Det var efter 700-talet som det östdanska landskapet tog över järnproduktionen i det danska riket. Att man satte stort värde på järnframställningen, vittnar den järnskatt som lades på de gårdar som låg i östra Danmark av kung och ärkebiskop. Det östdanska järnet spelade troligen en viktig roll för byggandet av kyrkor och städer, framförallt i Köpenhamn (Olsson 1995: 9f). Järntillverkningen utgjorde en viktig del av det medeltida bondesamhällets ekonomi. Då man har hittat stora mängder järnslag i städerna, tyder det på att städerna har spelat en mycket mer aktiv roll inom järnproduktionen än vad forskare tidigare har trott (Olsson 1995: 11f). Även om tillverkningen av järnet gjordes på andra platser skedde förädlingen av järnet i städerna. En av dessa städer var Vä. Att verksamheten i Vä har varit kunglig är det ingen tvekan om eftersom smedjeområdet i staden ligger inom det område som bör ha tillhört kungsgården (Ödman 1995: 150).

I Vä har man använt sig av handdrivna verkstäder trots att vattenkraften för kvarndrift i stor skala har utnyttjats på platserna. Trots att man har hittat andra platser som Hörja och Tvååker som har använt sig av vattenkraft för sin järnproduktion har man i Vä inte funnit något som tyder på detta (Ödman 1995: 150).

Tillverkningen av järnet gick till på följande sätt. Malm samlades in i form av sjö- eller myrmalm eller rödjord. I direkt anslutning till där man bröt järnet fanns det oftast blästerugnar där man reducerade järnet och undvek på så sätt tunga transporter. Järnframställningsplatserna

placerades oftast på platser som sparade arbete för järnproducenterna. På grund av malmens tyngd var det praktiskt att lägga rostningsplatsen och blästerugnen vid järnråvaran, till exempel vid myrkanter och sjöstränder. Det kan också tänkas att man varit mycket noga med vilket slags malmkvalitet man velat ha och att detta var av stor betydelse vid placeringen av ugnen. Nästa steg är att rosta malmen och kolning och reduktion i en blästerugn. En stor mängd ved krävdes även för att kunna framställa järn, under rostningsprocessen som renade malmen. Skogsbygderna i norra Skåne var därför väl lämpade för denna verksamhet. Vidare rensar man järnluppen från slagg och sekundärsmide för att sedan bearbeta råjärn till föremål (Strömberg 1995: 36). Det finns två olika sorters järnhantering, direkt och indirekt. Direkt järnhantering tillverkar smidbart järn direkt. Den indirekta metoden framställer tackjärn med hög kolhalt som sedan görs till smidbart järn.

Efter att Skåne 1658 nu tillhörde Sverige så minskade järnhanteringen i dessa delar av landet för att till slut upphöra helt. Under 1600-talet och även in på 1800-talet bedrevs dock järnframställning på flera platser i Örkelljungatrakten, till exempel Östra Ljungby och Kopparmöllan. När Gustav Vasa var kung anlades flera kronobruk och under 1600- och 1700-talet så utvecklades järnbruket till att bli industriorter i Bergslagen (Nihlén 1939: 11ff). Järnframställningens utveckling och betydelse för norra Skåne och Danmark är något som går igenom både järnålder och medeltid, i nord och syd (Lilja 1999: 17).

Järn är en viktig del till skapandet av en stad. Denna råvara var en av de viktigaste delarna för att ett område skulle kunna utvecklas till att bli mer än en vanlig by. Det var inte de platser som järnet bröts på som fick den största förtjänsten, det var istället de platser där järnet sedan omvandlades till något användbart som kunde utnyttja det positiva som kom av järnet. Hur Väs järntillverkning riktigt såg ut kan man idag inte veta. Inte heller kan man med säkerhet säga hur mycket järnet har påverkat så att Vä utvecklades till en stad. Dock kan man ana att verksamheten var stor och betydande för området, både före och under den tid Vä var stad. Järnet har varit viktigt för staden och bidrog säkerligen till Väs utveckling. Men det är inte särskilt troligt att järnet var den avgörande faktorn till stadsbildningen.

4.3. Religion

I detta kapitel kommer jag att titta närmre på det kloster och den kyrka som har funnits på orten. Jag vill även titta på hur stort inflytande religionen hade i samhället under denna tid när Vä troligen blev stad.

4.3.1. Premonstratenserklostret

Det kloster som fanns i Vä men som sedan flyttade vidare till Bäckaskog var premonstratenserna som under 1100-talet var en av de mest betydande klosterordnar i Skåne. De ville reformera samtidens kyrka och kyrkoliv. Ordens grundare hette Norbert av Xanten och föddes under 1080-talet. Detta var inte en vanlig man, utan han tillhörde en fin adelssläkt. Norbert försökte vid flera tillfällen reformera några augustinkonvent men lyckades aldrig. Istället började han bygga sitt eget kloster efter att ha fått en uppenbarelse på en plats som hette Preamonstratum (där av namnet på orden). Här på denna plats kom den nya orden till vid år 1120. Premonstratenserna ägnade sig åt ett fördjupat andaktsliv och missioner. För klostrets drift fanns det jordegendomar i närheten av klostret där lekbröderna enligt ordens regler fick äta sitt bröd i sitt anletes svett. De använde sig av många nya idéer inom lantbruk och boskap. Deras idéer kom till viss del att reformera folkhushållningen (Wallin 1987: 63). Nu var det så att de munkar som anslöt sig till premonstratenserna inte behövde oro sig över

att de skulle leva i fattigdom. De flesta munkarna i denna orden var rikemans eller stormanssöner och en lugnare och mindre ansträngande livsstil var något de tog fasta på (Flensmarck 1993: 2).

I Skåne blev premonstratensklöster snabbt populära. Med hjälp av ärkebiskop Eskil så kom det till fyra sådana klöster i Skåne: Tommarp, Öved, Lund och Vä.

Klostrets tillkomst är upplyst i de brev och diplom som gjordes under 1100-talet. Ett av dessa brev är av biskop Simon i Odense där han överlämnar kyrkan i Vä till Premonstratensorden efter att han själv hade fått kyrkan av den danska kungen och drottningen. Detta brev skrevs troligen 1170 men kan vara några år äldre. Detta tyder på att klostret etablerades i Vä under 1160-talet (Thun, Anglert 1984: 14). Ärkebiskopen Eskil har i ett annat brev från 1170-talet överlämnat även Kiabys kyrka till klostret tillsammans med Vä-kyrkas ägor. För detta vill han som ersättning att en mässa ska läsas i evig tid till hans minne, med bara några dagar som undantag. I detta brev kan man även utläsa att klostret vid denna tid var i full gång och hade fått framgång i Vä (Graebe 1971: 45f). Nu kunde munkarna lugnt sitta i sitt kloster och administrera sin egendom genom fogdar som kunde komma regelbundet och avlägga en rapport till klostrets invånare (Flensmarck 1993: 2).

Biskop Valdemar av Slesvig donerar till Vä-kloster år 1182, 11 gårdar i Vä och ytterligare 13 gårdar, en ö, en mölla och 8 byar i Skåne, Småland och Blekinge (Flensmarck 1993: 3).

Fast att kungamakten och kyrkan gav sitt stöd till Premonstratenserklostret blev klostrets tid i Vä inte lång. 1213 skedde den förödande brandkatastrofen som gjorde att klostret till slut flyttade till Bäckaskog. Detta blev slutet för Premonstratenserklostret i Vä, dock fortsatte orden på en annan plats inte långt från Vä (Wallin 1987: 70).

4.3.2. Vä Mariakyrka

Mariakyrkan (fig. 7) har legat i den södra kanten av den medeltida bebyggelsen. Det är först mot slutet av stadstiden som bebyggelsen har brett ut sig även söder om kyrkan och dess kyrkogård. Flera forskare har undersökt och beskrivit Mariakyrkan på grund av att den är en av Skånes märkligaste romerska landskyrkor (Thun, Anglert 1984: 32). Många av dessa forskare vill gärna dra paralleller till Lunds domkyrka. Det finns flera likheter mellan de två kyrkorna och detta gör att det kan vara så att en av de två arkitekterna som var med och byggde Lunds domkyrka även kan ha byggt Väs Mariakyrka (Björnsson 1971: 5). Det kan även vara så att Vä kyrkas ursprungliga anläggning tillhör den äldsta gruppen av skånska stenkyrkor, och att arkitekten från Lund troligen var delaktig i en ombyggnad av kyrkan eller vid slutskedet av kyrkans uppförande (Lundberg 1940: 235).

Fig: 7. Vä kyrka från sydost
(<http://www.formonline.se/kyrkor/Vaa/index.html>)

Fig: 8. Mariakyrkan i Väs
kor mot öster.
(Graebe 1971: 75)

Den första tiden efter att Mariakyrkan byggdes var det en klosterkyrka till de premonstratenserna som hade sitt kloster i Vä. Möjligtvis kan det ha varit så att kyrkan byggdes i samband med att klostret kom till platsen. Men det finns ett brev som säger att kyrkan skänktes till klostret vilket tyder på att klostret vid denna tid redan var, åtminstone delvis byggd (Stjernquist 1951: 14). Något annat som talat emot att kyrkan från början var tänkt som en del av en klosteranläggning är att det troligen har byggts av order från kungahuset (Vä var ju kungalev). Kungen har själv under den tid kyrkan varit nybyggd varit med under mässan. Vid denna tid var kungahuset och kyrkan ovänner och att kungen under denna tid skulle låta bygga en kyrka för att sedan direkt skänka den till dem som han stred emot verkar inte troligt. Dock är det så att kyrkan har blivit en klosterkyrka inte långt efter att den hade byggts, möjligtvis runt år 1170.

Kyrkan har vid många tillfällen byggts om och dagens utseende på kyrkan är inte detsamma som när den byggdes. (Flensmarck 1985: 37).

Under möjligtvis 1160-talet eller 1170-talet grundades klostret och Mariakyrkan blev nu en klosterkyrka.

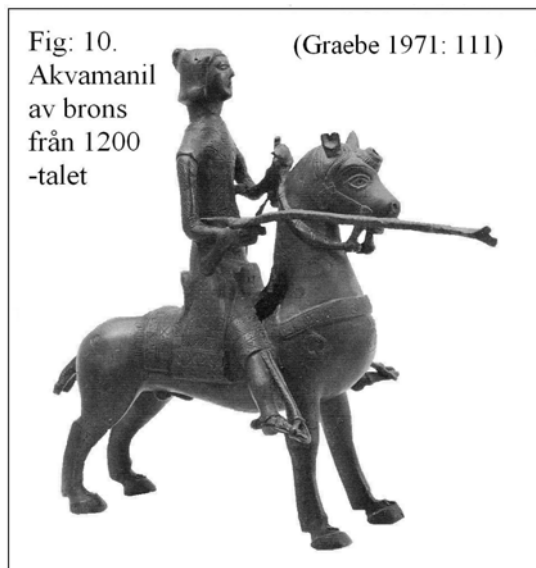
Om man tittar på triumfbågens utsmyckning kan man se hur Lund har påverkat Väs kyrka. Det finns en växtornamentik som bara finns i så ren och rik form i Lund och Vä. Andra likheter inom ornamentiken kan man se i kapitälerna. (Graebe 1971: 37ff).

Korpartiet i kyrkan har stora partier med kalkmålningar från medeltiden (fig. 8). Målningar utgör tillsammans en av de bästa målningarna som har bevarats från 1100-talet (Graebe 1971: 74). Dessa målningar upptäcktes under en renovering som gjordes av koret 1849. Målningarna har överkalkats troligtvis under 1600-talet (Björnsson 1971: 6f). När dessa målningar skulle vara gjorda finns det flera teorier om, möjligen gjordes de någon gång under en period mellan 1100-talets slut och 1200-talets början. I absiden är Kristus avbildad sittande på en regnbåge. På hans högra sida finns två varelser, den ena är en bevingad människa och den andra ett bevingat lejon. På hans vänstra sida finns en örn och en tjur. De symboliserar de fyra evangelisterna.

Fig: 9. Målning i korvalvet där
änglar är avbildade
(<http://www.formonline.se/kyrkor/Vaa/index.html>)

Nedanför hjälmvalvet i höjd med fönstren finns en rad med helgon eller apostlar. I det tunnvalv som finns i koret finns det 24 runda medaljonger. Varje medaljong innehåller en eller två personer som håller en textremsa med var sin del av hymnen "Te Deum" (fig. 9) (Björnsson 1971: 4f).

Några av föremålen som har hittats i kyrkan är en akvamanil i brons, formad som en häst med ryttare, från 1200-talet, (fig 10) (Graebe 1971: 109f) och en relikdosa som låg i den gamla altarskivan. I dosan fanns det tio små knyten som innehöll benflisor, där fanns även en pergamentlapp som har ett årtal skrivit på sig som kanske kan tala om vilket år kyrkan invigdes. Vad för årtal som står på lappen har man dock inte kunnat tyda (Graebe 1971: 48ff).

Kyrkan har varit en viktig del av samhället. Väs kyrka är ovanlig i utseende och storlek för att vara en landskyrka vilket tyder på att kungen och troligtvis även kyrkan har ansett att Vä var en viktig plats, eller att platsen möjligen blev en

viktig plats på grund av dess landskyrka. För att en kyrka ska kunna byggas krävs det att det finns ett intresse, ekonomiska resurser, kunskap och tillgång till jord. Detta tyder då på att Vä sannolikt var ett intressant och ett någorlunda betydande område även innan stadsbildningen.

4.3.3. Tiden och samhället

Kyrkan och allt det som tillhör kyrkan har under alla tider varit ett centrum för en socken. En kyrkas funktion var inte bara religiös utan hade även andra funktioner samlingsplats för befolkningen och som försvarsverk i oroliga tider. Kyrkan hade stora rikedomar under medeltiden och detta gjorde att de platser en kyrka byggdes på fick bättre ekonomi. På detta sätt fick kyrkan en stark ställning i samhället och fick även inflytande över rikets affärer (Bergström 1992: 12).

Den första tiden efter att Skåne hade blivit kristnat kännetecknas av den kungliga centralmakt som växer fram. Man kan inte titta på kyrkan utan att koppla ihop det med kungarna, och tvärtom. Kung och kyrka är vid denna tid och under en lång tid framåt två maktfaktorer som både stred mot och arbetade med varandra. Under den första tiden när Skåne var kristnat fanns det sociala spänningar mellan kyrka och det gamla samhället. Detta berodde bl.a. på att kyrkan inte tillhörde det gamla samhället och dess traditioner. Med hjälp av kungahuset kunde kyrkan dock integreras i samhället under 1100-talet (Anglert 1995: 51).

Vid denna tid var Valdemar den store kung över Danmark. Förhållandet mellan ärkebiskopen Eskil och kung Valdemar var till en början ganska bra. Dock försämrades det av flera olika anledningar. Under det tidigare inbördeskriget hade kungen sökt stöd i Tyskland och där tvingats erkänna kejsaren Friedrich I Barbarossa som sin länsherre. Detta accepterades också av Valdemar, men Eskil motsatte sig. Han var rädd för att ärkestiftet i Hamburg skulle försöka återta Skandinavien under sitt område. Konflikten förstorades då kejsaren utsåg en motpåve som Valdemar erkände medan istället Eskil höll sig till den rättmätigt valde påven. Vidare ville Valdemar helgonförklara sin far Knud Lavrad. Eskil vägrade men Valdemar stod fast vid sitt krav (http://www.foteviken.se/Skane/Art_lex/lexikon/skane.htm).

Under år 1161 hade maktkampen gått så långt att Eskil tvingades i landsflykt. Han var borta i sex år. När han 1167 återvände hade situationen förändrats, Valdemar hade nu bytt sida i påvestriden. Efter att Eskil återvänt till Danmark så försonades kungen och ärkebiskopen. Detta visade på den stora kyrkofesten i Ringsted 1170.

På grund av den etablering av kyrkan som sker i Vä och de mindre området runt Vä (Gärds härad) har olika intressen kunnat manifesteras sig i form av kyrkor och andra monumentala byggnader (Anglert 1995: 126). I Vä och även hela Gärds härad är det i samband med byggandet av kyrkor som en lokal makt kommer fram, detta sker vid ungefär samma tid som kungamakten etablerar sig i Vä (Anglert 1995: 147). Tack vare kyrkobyggnaderna hade kyrkan ett viktigt instrument som inte kungen hade. Detta gjorde att kyrkan hade lättare att integrera sig i samhället och kunde påverka utvecklingen av en plats till viss del mer än vad kungen kunde (Anglert 1995: 153).

Större delen av de kyrkor som kom från äldre medeltid har troligen ingått i ett storgårds- eller huvudgårdskomplex. Byggandet av en kyrka kan därför kopplas till ett omfattande jordägande. Det var ofta lokala storjordägare som var initiativstagare och gynnare av de lokala kyrkorna (Anglert 1995: 172). Hur ett samhälle hade det ekonomiskt, socialt och politiskt kan man se i bl.a. byggandet av kyrkor. Om en kyrka genomgår förändringar genom medeltiden kan man ana att området har varit mer betydande än det område där kyrkan inte förändras. Man kan säga att kyrkans utveckling till viss del speglar det samhällets utveckling (Anglert 1995: 173).

Under hela medeltiden och även längre fram i tiden, så har kyrkan och religionen varit viktig för ett samhälle. Vä var inget undantag, speciellt inte med en sådan kyrka som fanns på platsen. Hur den ”maktkamp” som utspelade sig mellan kung och kyrka har påverkat Vä är svårt att säga, men då Vä hade starka kopplingar till både kungen och kyrkan så har det troligen på ett eller annat sätt satt sina spår i området. En möjlig förändring kan ha skett när dessa två försonades. Då fick Premonstratenserklostret komma till Vä. Mariakyrkan gavs även senare till klostret vilket också kan vara en symbol för den försoning som hade skett. Detta kan även vara en viktig händelse som påverkade Väs utveckling.

4.4. Namnet Väs betydelse

Namnet Vä har blivit tolkat av många ortnamnsforskare. Det finns flera tolkningar, men ingen av dem kan man med säkerhet fastställa som en helt korrekt översättning. De flesta tror på att namnet har en hednisk betydelse och att det kan kopplas till en kult på platsen. Om detta är fallet kan det möjligtvis vara betydande för hur Vä utvecklade sig under forntiden. Det kan även sägas om Vä var en viktig plats även under forntiden. Jag kommer i detta kapitel ta upp de troliga tolkningarna av namnet. Vidare kommer jag även att titta närmre på närliggande platser som kan kopplas till Vä och som kan vara av betydelse, samt hitta en förklaring av häradets namn.

Namnet Vä kan man hitta på ett par gårdar i Värmland och tros från början betyda bostad. Denna alternativa tolkning är en av de möjliga tolkningarna som finns. Liknande namn kan man hitta i andra äldre ortnamn som Odensvi. Det är mer troligt att staden Vä fick sitt namn pga. att namnet sannolikt betyder kultplats, helig plats, ”offerplats”. Den plats som kyrkan nu ligger på kan möjligen tidigare ha varit en hednisk offerplats (Björnsson 1971, s 5). Namnet Vä ska komma av Vi eller Wii, namnet har ändrat sig mycket under åren. Andra former på

Fig: 11. Guldgubbe funnen i Vä
(Stjernquist 1951: 114)

namnet är Wee och Wehe, och det tog lång tid innan den nuvarande formen av namnet stadgades (Fredrikson 1942, s 59). Troligen kan det vara på det viset att området under förhistorisk tid har varit en kultplats. Något som stöder denna teori är den ”guldgubbe” som har hittats i området (fig 11). Liknande fynd har man hittat i Uppåkra där man under väggplankorna i den byggnad som är tolkad som ett tempel har hittat hundratals med guldgubbar (Burenhult 1999: 201). Dessa består av små guldbläck som är stämplade med olika figurer. De är tolkade som tempel guld eftersom de, på grund av sin storlek varit obetydliga i deras guldvärde. Den ”guldgubbe” som man hittade i Vä är dock inte gjort av guld utan av brons. Väs guldgubbe består av en rektangulär bronsplatta med en kvinnobild på ena sidan. Kvinnan är i profil med hårknut och nedhängande hår (Stjernquist 1951: 114). Hedniska kultplatser

har spelat roll för var de första kyrkobyggnaderna byggdes. Kyrkan ville ”förstöra” de hedniska kultanordningarna och ersätta de med kristna motsvarigheter. Centrala kultplatser har även varit en mötesplats för folk. Därför var det viktigt att kyrkan tog över dessa platser (Lundberg 1940: 109).

I en artikel av Christer Olofson skriver han att namnet Vä ska vara ihopkopplat med den bäck som går igenom Vä. Han drar slutsatserna ifrån att namnet Vä påminner om de gamla orden för vatten, Vätvi eller Vävvi. Han menar att Vä var en förkortning på dessa ord. Han skriver även om att det kan ha funnits en sorts ”vatten- eller källkult” i området. Vä skulle vara ett ord för vattendyrkan (Olofson 1975: 50-51). Dessa tolkningar är dock bara spekulationer.

Namnet Gälds härad är ett gammalt namn, dock vet man inte hur gammalt, men Gälds härad har funnits åtminstone sedan 1200-talet. Namnet kan vara äldre än 1000-talet. Första gången namnet nämns i några texter är i Knut den Heliges gåvobrev från 1085 (Thun, Anglert: 1984: 9). Östra Danmark, det vill säga Skåne var uppdelat i härad. I varje härad fanns det minst ett kungalev. I Gärdshärad var det Vä. Dessa kungalev användes bl.a. till kunglig förvaltning, residensgårdar och som centrum i häradet (Anglert 1989: 222).

Namnets troliga betydelse kan vara kopplat till att området som till en början skulle tillhöra detta härad består av slättland. Detta område har formen av en trekant och detta har man försökt att använda sig av när man försöker tolka namnet, då namnet för trekantigt (spjutblads form) var Ger. Dock är det inte säkert att dåtidens befolkning hade en så stor koll på vilken form häradet hade (Ejder 1971: 15f). Namnet Gälds kan även komma från ordet Gaeri. Detta namn ska ha kommit till då Vramsån som ligger i Gälds härad kan ha haft namnet Gara. Gaeri ska betyda, landet kring ån Gara. Vidare består Kristianstadslätten av tre härad, Gälds härad, som Vä ligger i, Göinge härad vars namn troligen innan hette Gunthisbo och Villands härad som innan hette Vaetland. Dessa tre häraden har alla förhistoriska namn (Brink 1998: 317f).

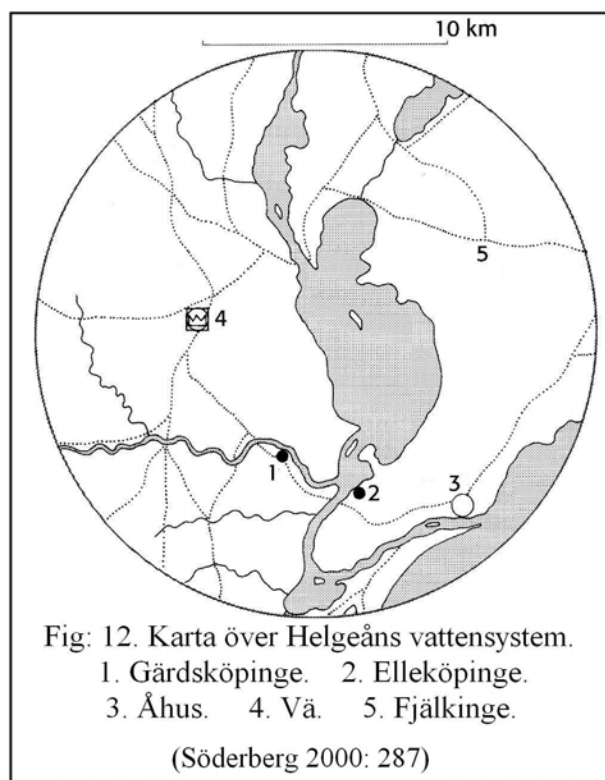
Om man ska titta på de namn som platserna runt Vä har för att försöka se vad de kan tala om för någonting om området så finns det två byar i som har ordet köping i sig, Gälds köpinge och Elleköpinge (fig. 12). Ortnamn med köping eller köpinge sägs markera gamla handelsplatser. Dock har ingen ort med sådant namn blivit stad i Skåne, men Vä liksom Åhus och Tommarp har vuxit upp i närheten av sådana platser. (Nordenskjöld 1946: 7).

I Elleköpinge finns det spår det en yngre järnåldersbosättning, den är troligen inte särskilt omfattande. Gälds köpinge är en historiskt intressant plats på grund av att den är en av få byar

som är belägen på båda sidor av ett betydande vattendrag. Under 900 –talet så minskar eller slutar aktiviteterna i köpingeorterna tillsammans med liknande orter i hela Skåne (Söderberg 2000: 286f). Vad är då en köpinge ort? En köpinge ort är troligen mer ett område än en ort. Verksamheten på platsen var oftast icke agrar. Dess funktion och betydelse har sannolikt skiftat och de har ofta ett rumsligt band med platser som kan ha kopplingar till kungamakten. Möjligen kan man säga att en köpinge ort ofta ligger i närheten av en betydande plats, dock var de själva inte särskilt viktiga utan var mer kopplade till en viktig stad som en utvidgning av bl.a. handelsverksamhet. Om så är fallet kan man tolka det som att Gärds köpinge och Elleköpinge kan ha varit kopplade till Vä, och på grund av denna koppling har Väs påverkan i området växt (Söderberg 2000: 261).

Vä var möjligen under tiden innan kyrkan kom till varit en kultplats, eller att platsen under en tid varit en hednisk eller religiös plats. Dock inte i Uppåkras dimensioner. Troligen kan det vara på detta viset att Vä både under forntid och medeltid varit ett viktigt centrum för kult och religion. Möjligen kan det vara så att kyrkan byggdes i Vä på grund av att det tidigare varit en kultplats och redan hade en viss status inom det religiösa. Väs betydelse för områdena runt om kan till viss del fastställas om det var på det viset att de köpinge orterna som finns kan kopplas till Vä. Man kan även tänka sig att handeln bör ha varit viktig i området då det var handel som mest gjordes i köpingeorterna. Eftersom att byar med köpinge i namnet oftast förekommer i områden där en viktig centralplats har legat, kan man kanske även här förstärka tanken om att Vä var en viktig plats under medeltiden. Om

köpingeorterna kan kopplas till Vä även under järnåldern och innan Vä blev stad kan man inte veta. Dock var Vä även under järnåldern ett stort samhälle och det är möjligt att den möjliga kopplingen mellan Vä och köpingeorterna kan ha skapat ett handelsnät som ökade Väs position i området. Namnet Gärds härads betydelse har man inte med säkerhet kommit fram till vad det betyder. Om man ska tolka namnet som att namnet ska indikera slättlandets form känns inte så troligt. Om namnet kan vara av betydelse när det gäller varför Vä blev stad är det i så fall att namnet Gärds härad refererar till slättlandet och att det var just i slättlandet som den danska kungen hade störst påverkan och där de flesta städerna i Skåne kom fram.

4.5. Kunglig makt

I detta kapitel vill jag titta närmre på hur det danska kungahuset kan ha påverkat Väs utveckling och vad för intresse som fanns för denna plats bland de danska kungarna och drottningarna. Jag går dock inte långt fram i tiden då det bara är vid den tid när staden Vä bildades som är relevant för min fråga.

4.5.1. Danska kungens påverkan

Vä har varit en välbesökt plats för att vara en mindre stad under en tid när det fanns fler större städer som troligtvis kan anses vara viktigare, som Lund. Men Vä var ett kungalev vilket fastställs i kung Valdemars jordebok 1231 där den nordöstra delen av Skåne noteras som ”Gärds härad med Vä”.

Sven tveskäggs dotter Estrid kan troligen ha haft kungsgården i Vä som sin bostad. Detta efter att hon hade fått den som morgongåva efter att hon gift sig med den närmast från England stammande Ulf någon gång vid åren 1017-1018.

År 1104 kan kungsgården i Vä ha getts bort som morgongåva till Margaretha Fredkulla när hon gifte sig med Sven Estridsens son Niels Svensen (Flensmarck 1993: 1).

Kungsgården ges även i morgongåva till Rikissa när hon gifte sig med prins Magnus Nielsson. Hon bodde i Vä under åren 1128-1134 och 1142-1143 tillsammans med sonen prins Knut Magnusson.

Rikissa gifte om sig efter sin mans död med Vladimir av Novgorod och fick en dotter vid namn Sofia. Hon gifte Rikissa om sig ännu en gång med den svenske kungen Sverker den äldre (Flensmarck 1993: 2).

Sofia som är dotter till Rikissa ärver en del av kungsgården och efter att hon 1157 gift sig med den danska kungen Valdemar den I så donerar de Maria kyrkan till domprosten Simon. Ett år senare avstår ärkebiskopen Eskil sin del av kungsgården och delar av kungsgården och Mariakyrkan doneras till premonstransenorden. Ytterligare en del av kungsgården doneras då Rikissas sonson ger sin del till klostret. Det som en gång var en kungsgård med en gårdskyrka är nu ett kloster och en klosterkyrka. Efter att klostret flyttade i början på 1200-talet fortsatte kungsgården att fungera som bostad och administrativt centrum för kungens fogde. En man vid namn Ingimar som var den kunglige ståthållaren var bosatt på kungsgården vid år 1211 (Flensmarck 1993). 1231 så skapas ”Kung Valdemars jordebog” som är ett medeltida dokument som bevarats till nutid. Här finns alla de kungliga egendomarna förtecknande, även Vä (http://www.foteviken.se/skane/art_lex/lexikon/s1250.htm).

Valdemars son kung Knud Valdemarsen gifte sig med Gerthrud och det finns en sägen som berättar att innan Knud blev kung spenderade han och Gerthrud sin tid på Väs kungsgård. Hur mycket sanning som ligger bakom denna sägen vet man inte. Men det sägs att Knud och Gerthrud inte var väldigt förtjusta i varandra (Andersson: 1974: 63).

Fig. 13. Erik Menved.
(http://www.algonet.se/~sylv_e_a/e_menved.jpg)

1252 skriver den danska kung Christoffer i ett privilegiebrev till Väborna där han befriar borgarna från ledungavgiften på grund av deras fattigdom. Förutom detta så fick de även tullfrihet. Liknande brev skrevs av två andra kungar. Det första 1251 av kung Abel vilken var den andre av Valdemars söner som besteg tronen, detta efter att ha mördat sin storebror. Självt satt han bara på tronen i två år och de villkoren som Väs borgare hade fått försvann. Dock upprepade den tredje brodern, Christoffer privilegiebrevet. Men även han blev en kortvarig kung. Nu kom Christoffers son Erik att bli kung. Om även han förnyade privilegiebrevet vet man inte men det är troligt eftersom Eriks son Erik Menved (fig 13) skrev ett privilegiebrev till Vä när han själv var på besök i staden. Anledningen till dessa privilegiebrev är

möjligtvis den brand som härjade i staden år 1243 (Olofson 1963: 5ff). Den vattenkraft som har funnits i Vä var något som kungahuset ville ha koll på och kunna reglera, då de sedan länge hade kontroll över den agrara produktionen i området. Detta kan vara en annan anledning till alla de privilegiebrev som Väs borgare har fått (Thun, Anglert 1984: 45).

Det stiftarpar som man kan se avbildade i Mariakyrkans triumfbåge är något som har diskuterats under många år. En del säger att det är drottning Sofia och hennes man Valdemar den store när de överlämnar Vä kyrka till ett praemonstratenserkloster som nyligen hade uppförts i närheten av kyrkan. Kyrkan som drottningen håller symboliserar troligen den färdigställda kyrkan medan skrinet som kungen håller symboliserar de egendomar som samtidigt överlämnades till klostret (Björnsson 1971: 4f). Det är dock mer troligt att det är kung Magnus Nielsen och hans hustru prinsessan Rikissa av Polen som bilderna ska föreställa. Eftersom det danska kungahuset ägde jord i Vä kan detta vara anledningen till varför man lät bygga en sådan kyrka som finns i Vä. Kyrkan kan troligen vara byggd på mark som ägdes av kungahuset (Thun, Anglert 1984: 45).

Den kungsgård som nämns i texten har man idag inte hittat, men det är mycket som tyder på att det ska ha legat en kungsgård i Vä. Vä var kungalev och det brukar betyda att det har funnits en kungsgård. Kyrkan på platsen är ovanligt stor och är byggd på ett sätt som inte vanliga landskyrkor byggdes. Man vet också att det vistades flera kungligheter i området under flera år. Detta borde med stor sannolikhet betyda att det bör ha funnits en kungsgård på platsen. Om det har funnits en kungsgård i Vä är det troligt att den i så fall går att hitta väster om Mariakyrkan (Flensmarck 1993: 1).

Att det danska kungahuset har haft ett intresse i Vä är mycket troligt eftersom det finns åtskilliga bevis som tyder på att både kungar och drottningar har vistats i Vä. Vä var kungalev och den kyrka som finns på platsen tyder på att det inte har varit en vanlig liten stad som många texter antyder att Vä skulle ha varit. Det kungliga intresset för Vä försvinner inte med tiden. Staden fortsätter att vara en plats som kungligheter bevakar fram till 1614 då Vä ersätts av Kristianstad. De områden i Vä som tillhörde kungen har vid åtminstone ett tillfälle getts som morgongåva till en blivande drottning. Detta tyder på att den mark som fanns i Vä hade troligen ett så högt värde att det var en lämplig gåva till en drottning. Det är just på den kvinnliga sidan som ägorna i Vä verkar ha gått i arv. Drottningar verkar för övrigt vara de som har spenderat mest tid på platsen. Av dessa drottningar är det Gerthrud och Rikissa som är de som har spenderat mest tid i Vä. Det har även varit kungar där men vad som gjorde att de kom på besök och hur länge de stannade i staden vet man inte. Man kan tänka sig att det intresse och uppmärksamhet som Vä fick, troligtvis innan Vä blev stad, har påverkat dess utveckling. Kungligheter har inte bara gett Väs invånare privilegier och en ovanligt ståtlig kyrka utan även hedrat befolkningen med dess närvaro under långa perioder.

Inom forskningen har det under en tid ansetts att kungamakten inte var särskilt betydande för en stads utveckling, och att handeln har varit den faktor som varit viktigast. Men idag har denna teori försvunnit. Den senare forskningen visat att kungen troligtvis hade en stor betydelse för stadsutvecklingen. Den senaste forskningen anser dock att det finns flera orsaker till den tidigmedeltida urbaniseringen. Under 900-talet till 1200-talet fungerade städerna som förvaltningsorter för kungamakten (Anglert 1995: 46f).

4.5.2. Drottning Gerthrud

Av alla de kungligheter som kan kopplas ihop med Vä är det Drottning Gerthrud som man har hört mest om. Detta beror till stor del på alla de myter som finns i Vä om henne.

Gerthrud Henriksdotter levde under 1100-talet och föddes troligen vid mitten av detta århundrade. Hon var den äldsta dottern till en tysk hertig vid namn Henrik ”Lejonet” Sachsen som tillhörde en mäktig ätt vid denna tid. År 1171 så skapades en överenskommelse mellan Gerthruds far hertig Henrik och den danska kungen Valdemar. För att skapa fred och sammanbete mellan Danmark och Tyskland kom man fram till att Gerthrud skulle giftas bort med den danska prins Knud den IV. Bröllopet stod 1178. År 1182 så dog den danska kungen, hans son Knud VI blev nu den nya kungen och Gerthrud blev drottning. Fast att Skåne inte hade stött den nya kungen från början verkar det som om att Knud tyckte väldigt bra om denna del av det danska riket. Han var ofta i Skåne och det sägs att han även ofta besökte den kungsgård som ska ha legat i Vä (Olofson 1960).

Denna del av berättelsen om Gerthrud har inte mycket att göra med Vä och bildandet av denna stad, men det sägs att drottning Gerthrud spenderade en hel del tid i Vä. Den kungsgård som tros ha funnits i Vä tillhörde vid denna tid klostret, dock ska kungen ha haft kvar en del jordområden i Vä som Gerthrud nu använde sig av (Jönsson 2001: 26). En kanske trolig anledning till varför Gerthrud valde att spendera en sådan stor tid i Vä kan bero på det premonstratens kloster som har funnits på platsen. Detta var en kosterorden som hennes far Henrik främjade (Olofson 1960: 12f). Det är nu de olika myterna kommer till. Det sägs att efter drottning Gerthruds död så begravdes hon i Väs S:ta Mariakyrka. Detta är något underligt eftersom hon borde ha blivit begravnen på Själland, så att hon sedan kunde ligga bredvid sin kung som dog några år senare. Vidare så kan man läsa i ”Danmarks Riges Krönike” från 1600-talet att man hade hittat hennes grav i kyrkan och att när den öppnades var tom (hur mycket sanning som det ligger i denna text vet man dock inte). En annan sägen som finns i Östra Vram som ligger i närheten av Vä handlar om Gerthruds död. Det finns en plats vid Vramsån där det sägs att drottning Gerthrud har blivit mördad. Sägningen säger att den danska kungen ska ha befallt en av sina tjänare att ta drottningens liv på denna plats genom att vräka hennes vagn utför branten ner i ån. Drottningen ska ha drunknat i ån. Dock är hela den här historien en sägen och kan inte tas på för stort allvar. Men det är inte en händelse som är helt omöjlig (Jönsson 2001: 26ff). Vad som är sant är att Drottning Gerthrud spenderade en

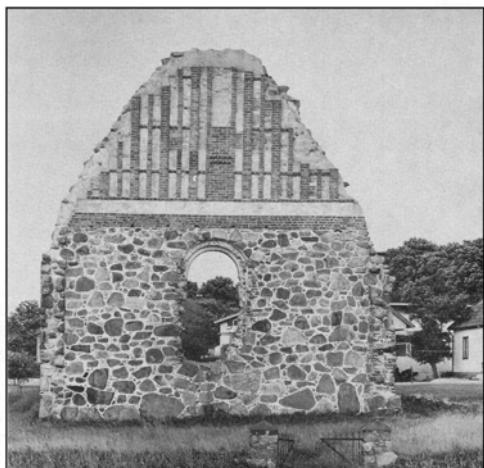

Fig.14. St:a Gertruds kapell
(Graebe 1971: 119)

hel del tid i Vä. Om det beror på det kloster som låg där, relationen till kungen, om hon bara trivdes på platsen eller om det fanns andra anledningar kan man idag inte veta.

Man har genom tiderna velat koppla ihop drottning Gerthrud med det kapell som finns i Vä, S: ta Gertruds kapell (fig 14). Det finns myter som säger att hon lät bygga kapellet och att hennes grav ska finnas i dess källare. Detta är dock inte sant eftersom kapellet kom till mycket senare och långt efter Gerthruds död. Kapellet är istället tillägnat till en annan Gertrud nämligen S:ta Gertrud. Gertrud av Nivelles var de resandes helgon, och som sjöfarande bad till för beskydd och god resa (Graebe 1971: 119).

4.6. Diskussion och tolkning

I föregående kapitel har jag tittat på de olika områdena som kan antingen vara avgörande eller som på ett eller annat sätt påverkat Vä till att bli stad. Vad jag har upptäckt under arbetets gång är att det omöjligt kan vara bara en faktor som har gjort att staden Vä har bildats. Precis som i alla andra städer finns det många olika anledningar till varför en stad kommer upp på just denna plats.

Troligtvis blev Vä stad i början av 1200-talet. Långt innan har det på platsen funnits en stor vikingatida boplats och det finns flera spår som tyder på att området har varit bebott även under äldre tid. Att människor flyttade hit beror sannolikt mycket på topografin i området. Ån och det bördiga landskapet var viktiga faktorer som tillsammans skapade en gynnsam miljö att leva i. Förutom Kristianstadslätten finns det nästan bara skog i norra Skåne. De som inte ville eller kunde leva av skogsbruket fick dra sig till slättlandet runt detta område. När Vä fortsatte att utvecklas från att vara en by till att bli en stad, berodde detta säkerligen till viss del på den kvarnverksamhet som fanns på platsen. Möjligheten till kvarnverksamhet var något som var väldigt gynnsamt för den dåvarande byn. Hur mycket detta påverkade stadsbildningen kan man inte säga, delvis på grund av att det har gjorts väldigt lite forskning inom ämnet. Dock kan man dra slutsatsen att kvarnhanteringen var en viktig del av staden då det var något som även kungen visade intresse för. En annan anledning som mycket möjligt kan vara en av de viktigaste orsakerna är den handel som fanns i trakten. Det var möjligen på det viset att kvarnan som delade nordöstra Skåne i två delar bara kunde passeras på ett ställe, nämligen i Vä. Detta kan vara en av anledningarna varför alla handelsvägar gick till Vä. Vidare kan de äldre handelsplatserna som Gärdsköpinge, Elleköpinge mm ha handelsvägar som möttes i Vä och platsen blev då en naturlig mötesplats för handelsresande vilket i sin tur gjorde så att en by och tillslut en stad bildades.

Kungens intresse för Vä berodde till stor del på den kvarnverksamheten och järntillverkning som fanns på platsen. Järntillverkningen var något som var viktigt i alla städer. Dock verkar det som om järntillverkningen var en sekundär anledning till stadsbildandet. Det var en viktig faktor men ej den viktigaste, Vä hade säkerligen blivit en stad även utan järntillverkningen. Det är inte så att alla de faktorer som var delaktiga till att Vä blev en stad var nödvändiga för stadsutvecklingen, men de hade alla på ett eller annat sätt förbättrat Väs möjligheter till att bli en stad.

Teorierna att Vä under forntiden varit en kultplats är något som man bara kan spekulera i eftersom man inte har tillräckligt med bevis för att kunna dra denna slutsats. Guldgubben som har hittats i området och att namnet Väs betydelse troligen ska vara "helig plats" är inte särskilt starka bevis på en kult. Men om så är fallet har det varit en relativt stor kultplats, eftersom vikingabosättningen är en av Skånes största. Vidare kan man se detta som en av anledningarna till varför en kyrka byggdes på platsen. Efter kristnandet av nordens hade kyrkan en egenskap att bygga kyrkor på gamla kultplatser. Detta är något som möjligtvis kan ha skett i Vä då det finns teorier som säger att det fanns just en kultplats under kyrkan. Religionens betydelse för att en stad kommer till är stor. Klostret som kom till Vä under 1100-talet kom med nya idéer och tekniker inom jordbruket vilket just premonstratenserna var kända för. Även om det inte finns några konkreta bevis för att klostret hjälpte till att utveckla Vä är det troligt att byn vid denna tid växte som jordbruksområde och som samhälle. När klostret senare flyttade till Bäckaskog fanns kyrkan kvar och bidrog till vidare uppmärksamhet från kyrkans män. Att Vä har blivit påverkad av religionen och den kyrka och kloster som har funnits i området är det inget tvivel om. Under den tid som Vä blir stad sker det mycket inom kyrkan, och även mellan kyrka och kung.

Det kloster som kommer till Vä måste ha haft stor betydelse. Premonstratenserna var kända för sina intressen inom hushållningen och jordbruket. De kom säkerligen med nya idéer som gjorde att Vä kunde utvecklas ytterligare. Denna utveckling hade inte skett om Premonstratenserklostret inte hade kommit till platsen. Förutom kyrkorna spelade ju även klostren en stor roll inom kyrkans maktstruktur och dess framväxt. Trots deras korta tid i området så skapade de en förändring i Vä som annars inte hade varit möjlig.

När man läser texter om Vä innan den blev stad kan man lätt tolka det som att det var kyrkan och det kloster som kom till trakten, som gjorde att en stad bildades. Detta kan mycket möjligt vara sant, men om man tittar lite längre tillbaka i historien verkar det som om att den danske kungen fick upp ögonen för Vä innan kyrkan. Man vet inte när Vä för första gången uppmärksammades av de danska kungligheterna, men redan under 1000-talet kan Vä ha varit en intressant plats ur kunglig synvinkel.

Just att det var mest drottningar som verkar ha vistas i Vä är intressant. Det var just på den kvinnliga sidan som kungalevet gick i arv genom att det skänktes som morgongåvor till de blivande drottningarna.

Det är inte troligt att Vä hade blivit en stad om det inte hade varit för kungahusets intresse för platsen. På grund av deras intresse byggdes Mariakyrkan i Vä. Denna kyrka har varit betydande för Vä både genom att den hade ett större religiöst värde och troligen fick kyrkans uppmärksamhet och att den var en symbol för staden Väs storhet och makt. Att sedan även kungar och drottningar residerade i Vä, och att det har funnits en kungsgård troligtvis en tid innan Vä blev stad, kan tolkas som om att kungamakten redan var inställd på att Vä skulle bli en betydande stad, vilket de till viss del såg till genom att låta bygga en pampig kyrka. En kyrka behöver inte nödvändigtvis bara vara en religiös symbol, utan även ett tecken på den makt som behövs för att kunna uppföra ett sådant monument. Efter att stridigheterna mellan kung och kyrka under 1100-talet hade lagt sig kan den danske kungen möjligen ha gett Väs Mariakyrka till kyrkan som fredsgåva. Kyrkan hade under denna tid ökat i popularitet i det danska riket vilket troligen kungen inte var särskilt nöjd med. Genom att själv låta bygga kyrkor och även låta dem byggas på kungagårdens mark kunde kungen själv få lite av kyrkans popularitet.

Man har inte hittat någon tydlig bebyggelsekontinuitet i Vä. Tiden mellan vikingatiden och medeltiden har det inte funnits någon bosättning i området. Detta är något som man även kan se på andra platser. En av anledningarna till denna förändring i bebyggelsekontinuiteten kan vara att bebyggelsen har flyttat runt, vilket skede i Åhus. Detta avbrott i området kan förstöra delar av den teori där kulten var en av anledningarna till varför man ville att kyrkan skulle etablera sig i området. Om platsen redan var övergiven som kultplats är det tveksamt att detta var anledningen till byggandet av kyrkan.

5. Vä, Fjälkinge och Åhus. En jämförelse.

I detta kapitel kommer jag att titta närmre på två platser som har många likheter med Vä. Dessa platser ligger nära Vä och har till synes haft samma eller bättre förutsättningar som Vä. De platser som jag kommer att skriva om är Fjälkinge och Åhus. Som jag har skrivit innan i min uppsats har bara två av dessa tre platser blivit städer under medeltiden, nämligen Vä och Åhus. Vid början av 1300-talet fanns det 11 städer i Skåne: Ystad, Trelleborg, Malmö, Lund, Helsingborg, Tumathorp, Simrishamn, Vä, Åhus, Skanör och Falsterbo bara två av dessa städer fanns i nordöstra Skåne.

Att Åhus blev en stad är ganska självklart eftersom den ligger vid vattnet och har varit en viktig hamnstad. Dock bör det vara något som gjorde att man även lät Vä bli stad trots att de ligger nära varandra. Detta hade man kanske inte undrat över om man hade undersökt något annat område i Skåne, men Åhus och Fjälkinge var de enda städerna i nordöstra Skåne kan man undra varför man lägger dessa städer så nära inpå varandra. Vidare var Fjälkinge en stor by under forntiden och även på medeltiden. Det är ju här som Väs kloster flyttas till efter att det har brunnit i Vä. Fjälkinge blev dock aldrig en stad. Vad det var som gjorde att denna by inte prioriterades och att man lät de två städerna Vä och Åhus vara så nära varandra i ett område som annars var fattigt på städer är vad jag kommer att försöka få reda på i detta kapitel. På detta sätt kan man kanske få reda på vad som gjorde Vä unikt och vad det var som skiljde Vä från de övriga platserna.

5.1. Åhus

Åhus ligger vid Helgeås utlopp i Östersjön vid Kristianstadsslätten och har varit omgiven av öppna sandhedar även i viss utsträckning skog. Helgeå var nordöstra Skånes viktigaste och största vattenled, vilket måste ha varit en aktiv å som var viktig för handeln i området. Även inom kommunikation hade Åhus ett betydelsefullt läge som både ån och kusten skapade. Just vid åmynningen bör det ha funnits de bästa förutsättningarna för tillkomsten av ett samhälle med inriktning på sjöfart, fiske och handel (Andersson 1984: 22)

Namnet Åhus kommer troligen ifrån Aos vilket betyder å-mynning. Längs Åhus stränder finns det spår av yngre stenålder och lämningar från yngre järnålder (Rosenberg 1984: 6).

Slaget mellan de nordiska kungarna Knut den store av Danmark, Kung Anund Jakob av Sverige och Norges kung Olof Haraldsson, utspelade sig sannolikt i vattnet utanför skånska Helgeås mynning vid det som senare blev Åhus, året 1025 eller 1026. En förklaring till att Nordens regenter valde just vattnet utanför Helgeås mynning för en uppgörelse, kan vara att Helgeån under denna tid sannolikt utgjorde en naturlig gräns mellan de danska och svenska rikena, om man nu kan tala om dessa områden som riket (Andersson 1984: 22).

Under 1000- och 1100-tal var bebyggelsen placerad i Åhus västra delar. Bebyggelsen baserades i huvudsak på jordbruk (Lenntorp & 1999). Åhus är enda stad i Skåne som grundlagts på initiativ av Lundaärkebiskoparna. Det finns motstridande uppgifter som säger att Åhus överlämnades först från senare delen av 1300-talet (Andersson 1984: 22f). Det verkar som att ärkebiskopen inte hade tänkt att Åhus skulle vara någon kyrklig centralort utan mer en handelsort och som strategisk stödjepunkt för kyrkans intressen österut i Östersjön (Rosenberg 1984: 8). När Åhus blev stad vet man inte, men när dominikanmunkarna strax före 1200-talets mitt uppförde ett kloster på platsen, var Åhus en fullt utvecklad stad. Möjligen kan det vara på det viset att Åhus hade en föregångare i Elleköpinge som inte ligger långt bort från det nuvarande Åhus. Elleköpings handelsplats kan på kungens begäran möjligen tvingats flytta till Åhusområdet vid kusten år 1149. Äldre tolkningar säger att Åhus har överlämnats från kungamakten till kyrkan efter stridigheter mellan dem. Det finns dock inga belägg för detta (Rosenberg 1984: 59f).

Åhus hade stapelrätt, vilket innebar att all import av varor från utlandet och all utförelse i trakten skulle gå via denna hamn. All handel mellan staden Åhus och omkringliggande landsbygd skulle äga rum på Åhus torg. I februari 1622 övertar Kristianstad även Åhus stapelstadsfrihet (Rosenberg 1984: 59ff).

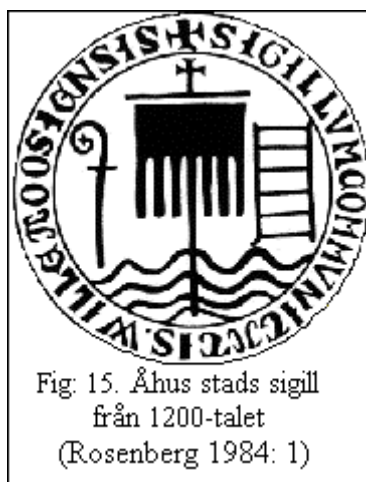

Fig: 15. Åhus stads sigill från 1200-talet (Rosenberg 1984: 1)

Stadens sigill är daterat till runt 1250-1275 (fig 15). På grund av att Åhus tillhörde Ärkebiskopsstolen fick stadsvapnet flera kyrkliga värdighetstecken. En korsfana flankeras av en biskopskräkla och halstret. Som symbol för Helgeå och Östersjöns betydelse för staden finns våglinjer under emblemen (Rosenberg 1984: 8).

Åhus Mariakyrka sägs vara uppförd runt 1100-talets senare del. Dess storlek avslöjar att Åhus redan vid denna tiden måste ha haft ett ganska stort samhälle. Men den verkliga stadskaraktären har troligen inte kommit förrän en bit in på 1200-talet. Vid 1200-talets mitt sker det en serie förändringar av kyrkan där troligtvis Lunds domkyrka har varit förebilden. Kyrkans gradvisa utbyggnad speglar stadens utveckling. Under mitten av

1200-talet nämns Åhus i flera handlingar, vilket visar på att det har funnits ett par betydelsefulla kyrkliga institutioner i staden (Andersson 1984: 24).

Runt 1100-talet byggdes även en borg som har fått namnet Aoshus (fig 16).

Borgens byggherre var sannolikt ärkebiskop Eskil. Eskil var den som troligen lät grunda samhället Åhus, men det var under Absalons tid som Åhus fick förutsättningar att utvecklas till en handelsplats (Olsson 1998: 32).

1569 förstördes borgen i samband med hertig Karls härjningar och återbyggdes aldrig (Rosenberg 1984: 44). Troligtvis kan det vara så att man byggde borgen för att beskydda den nya handelsplatsen men också för att kunna kontrollera trafiken på ån. Den kan även ha utgjort en

slags tillflyktsort för meditation och avkoppling för ärkebiskopen. Vid reformationen så övertogs borgen av den danska kronan (Andersson 1984: 22).

Den stadsmur som har gått runt Åhus har ingen motsvarighet i Norden. Troligen uppfördes muren under 1300-talets början när det skedde en omfattande förändring av staden.

Stadsområdet minskade i yta och befästes med en vall med tillhörande vallgrav. I väster var vällen försedd med en stenvall, som än idag kan ses. Möjligen kan det vara på det viset att muren restes i samband med ett beslut från 1326 som tillät de danska borgarna att befästa sina städer. Stadsmuren utrustades med minst ett flankeringstorn och tornöverbyggda portvalv. Av stadsportharna är det dock bara Västerport som blivit arkeologiskt belagd. (Rosenberg 1984: 47).

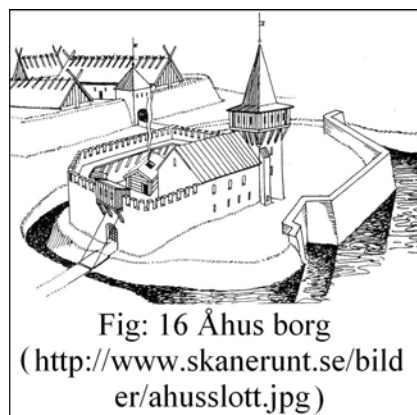

Fig: 16 Åhus borg (<http://www.skanerunt.se/bilder/ahusslott.jpg>)

Under 1200-talets första hälft växte Åhus till ett stadsliknande samhälle med ett organiserat vägnät, tomter med tillhörande bebyggelse och omfattande aktivitet i form av handel och hantverk. Mycket av dagens gatunät återspeglar det medeltida gatunätet. Det finns vissa likheter med de nordtyska kolonistäderna i gatunätet. Några större bränder som hade kunnat ändra stadsplanen är inte kända. Dock ska staden ha varit utsatt av härjningar eller ödeläggelser under 1500-talet. Vid reformationen 1536 läggs Åhus under kunglig domän. År 1617 så återtar den danska kungen Åhus stadsrättigheter till förmån för den nya staden Kristianstad. Åhus förblev ändå en betydande plats för nordöstra Skåne och under 1900-talet så blev Åhus återigen en eftertraktad plats att bo på (Rosenberg 1984: 8).

Åhus har inga lämningar som pekar på att det har pågått järntillverkning i staden (Andersson 1984: 22). Andra fynd som man har hittat i Åhus har varit spår av gamla vägförbindelser som återigen pekar på att Åhus har varit en viktig handelsstad. Lämningar och fynd från en regelrätt bebyggelse före 1200-talets mitt finns inte. Den omvandling av platsen som sedan sker med mer stadsliknande byggnader i form av kyrkan, borgen och senare även stadsmuren sägs vara ärkebiskopens förtjänst (Rosenberg 1984: 65).

Under en undersökning som gjordes 1978-1984 av Johan Callmer hittade man en ej permanent, men betydelsefull handelsplats från 700-talets början på den plats där ett halvt sekel senare staden Åhus skulle utvecklas. På denna gamla handelsplats så har man hittat lämningar av glaspärltillverkning och bronsgjuteri. Dessa fynd tyder på att denna handelsplats varit en av Nordens äldsta handelsknutpunkter, som tillhörde det handelssystem som länkade samman Östersjöområdet med Västeuropas viktiga ekonomiska regioner. Dock bör det inte ha varit särskilt lätt att komma till marknadsplatsen. Handelsresande skulle via vattenvägen ta sig igenom en svårframkomlig fors med grunt vatten och stora stenblock för att komma fram. På grund av att fartygen under årens lopp blev större och mer djupgående, fick man troligen därför flytta handelsplatsen till en bättre plats längre nedströms. En annan undersökning 1984-1990, som även den gjordes av Johan Callmer där man hittade ännu en betydande handelsplats som hade funnits i Åhus runt åren 750-875. Denna handelsplats hade kommit till snabbt. De fynd man har hittat på platsen visar på långväga handel (Olsson 1998: 34). Ännu ett handelsområde från 800-talet har hittats. Denna plats var placerad väldigt nära vattnet vilket gjorde det lätt för rövande vikingastyrkor att komma till platsen. Troligen var detta anledningen till varför handelsplatsen flyttades till möjligen Gärds köpinge eller Elleköpinge. Alla dessa handelsplatser kan vara föregångare till staden Åhus. Anledningen till denna flytt av platserna kan bero på tillgänglighet till platsen eller på Helgeås växlande vattenflöde (Olsson 1998: 37f).

5.2. Fjälkinge

Fjälkinge har varit bebott sedan förhistorisk tid och det har hittats fynd från sten-, brons- och järnåldern. Här finns bland annat två gånggrifter. Man har hittat rester av ett långhus som daterats till 1000- eller 1100-talet. Även en vikingatida gård har hittats. Gården har legat i södra utkanten av byn. Bygränsen markerades av ett grävt dike och söder om detta breddade ett låglänt sankmarksområde ut sig. Kring gårdens stora långhus fanns mindre grophus, avfallsgropar, spår efter hägnader och en brunn. En planka i brunnen har daterats till tiden 716-781 e.Kr och i ett av grophusen hittades ett mynt, som präglats i Lund för Knut den store, kung över Danmark, Norge och England åren 1018-1035 (Pennlöw 1992: 12ff). Man har hittat Skånes största vikingatida gravfält i området. En av anledningarna till varför detta gravfält är så unikt är den stora mängden barngravar, vilket är 79 stycken av 128 gravar (Helgesson 1990: 6). Under dessa undersökningar har man även hittat en del slagg som tyder på att det har funnits järnhantverk i området (Helgesson 1990: 18). Fjälkinge har ett bra läge och har en genomfartsled som går igenom byn. Här sägs även flera krig utkämpats (Pennlöw 1986: 111).

Vad som skiljer Fjälkinge med Vå och Åhus är att i Fjälkinge finns det fynd som tyder på att det har finns en kontinuitet mellan hednisk och kristen tid. Detta kan man se på det gravfält som man har hittat, där det finns en kontinuitet mellan hedniskt och kristet begravningssätt. Troligen så har Fjälkinge varit bosatt under en lång tid tillbaka utan någon tydligt mellanrum (Helgesson 1990: 18f). Det vikingatida Fjälkinge etablerades under 700-talet, efter att ha

ersatt en annan idag okänd by, och fanns kvar till 1000-talet för att sedan omstruktureras (Helgesson 1993: 23).

Ortnamnet Fjälkinge nämns för första gången i skrift 1135 men det är okänt hur länge namnet använts. Det skrevs då som "Fialkinn". "Kinn" betyder bergsluttning och syftar till att byn ligger vid foten av Fjälkinge backe. Vad första ledet syftar på är inte klart (Pennlöw 1992: 47). Fjälkinge Backe är ett naturreservat beläget vid Fjälkinge. Det är en urbergskulle som framträtt när den omgivande berggrunden vittrat ner. Kullen mäter 100 meter över havet. En gång i tiden var backen beväxt med ekskog men numera är barrskogen dominerande på reservatets högsta del. Från toppen är utsikten över Kristianstadsslätten imponerande (<http://www.kristianstad.snf.se/nr/fjalking.html>). I Fjälkinge finns det en bäck som delar sig till två bäckar för att sedan bli en bäck igen och mynna ut i Hammarsjön. Runt bäckarna finns det utbredda våtmarksområden. Det lär även ha funnits mindre områden med öppet vatten bland dessa våtmarker. Under järnåldern kan det ha funnits ett mindre sjösystem i och söder om Fjälkinge. Fjälkinge området består av åkrar, ängar och betesmarker med mindre skogspartier och våtmarker. Denna miljö har varit väldigt användbar till jordbruk (Helgesson 1993: 8f).

Jordbruk har funnits i Fjälkinge sedan stenåldern fram till idag. Vid slutet av den hedniska tiden så hade Fjälkinge vuxit fram och var nu ett litet samhälle. Efter kristnandet så byggdes det en kyrka av trä i byn under 1000-talet. Det kan möjligen vara att det har varit en hednisk kultplats i Fjälkinge och att det var på denna plats som kyrkan sedan byggdes på. Dock är detta mest spekulationer (Olofson 1953 4f). Fjälkinges kyrka (fig 17.) tros ha fått en tillbyggnad vid ca 1140- talet då ett kyrktorn av sten byggdes till. Ca 50 år senare ersattes trädelen av kyrkan av gråsten. Det gamla porttornet som finns framför kyrkan kan möjligtvis ha ingått i en större försvarsanläggning. Teorin bevisas till viss del i den process som pågick 1257 mellan

den danska kungen Christoffer I och ärkebiskopen, där ärkebiskopen anklagas för att ha befäst Fjälkinge och låtit gräva en vallgrav till värn mot kungsgården. Vad som hände under denna process vet man inte då det inte finns mer dokumenterat om händelsen (Pennlöw 1986: 35f). Dock är denna teori något tveksam eftersom det inte finns så mycket som stöder den. Det finns inte mycket dokumenterat som talar om den danska kungens intresse för Fjälkinge. Det finns dokumenterat att byn fick kungligt besök år 1541 då kung Christian III var på väg till Kalmar för att träffa den svenske kungen (Pennlöw 1992: 56). Bevis för långväga handel finns det i form av bl.a. ett beslag av brons som troligen härstammar från Ryssland (Helgesson 1993: 23).

Inte långt från Fjälkinge ligger Bäckaskog som har en historia som sträcker sig från 1200-talet. Socknen var klostermark sedan 1180, då ärkebiskop Absalon skänkte den till premonstratensermunkarna. År 1213 brann premonstratenserklostret i Vä och munkarna flyttade därifrån och byggde sitt nya kloster i Bäckaskog, som stod färdigt ca 1270 (Pennlöw 1992:156).

Under medeltiden så visar den danska kungen ett intresse för Vä och ärkebiskopen visar ett intresse för Åhus. Fjälkinge däremot förblir en by där inte många viktiga personer visar ett intresse för. Troligen på grund av detta så blev Fjälkinge aldrig en stad. Dock fortsatte byn att var ett viktigt jordbrukssamhälle. Idag har Fjälkinge lika många invånare som Vä och är en medelstor by med mycket jordbruk precis som den var under medeltiden.

5.3. Diskussion och tolkning

Fjälkinge var en by som levde av jordbruket till skillnad från Åhus som hade hamnverksamhet och handel. Vä däremot hade lite av båda plus lite till. Handeln i Vä var mer lokal än den i Åhus. Trots att Vä hade bra odlings möjligheter hade de även järnframställning och kvarnverksamhet som viktiga delar i samhällets näringsliv. Detta skapade ett mer varierande samhälle och större möjligheter till utveckling.

Man kan undra om Åhus var en kyrklig centralplats. Några forskare anser att staden inte var det, några tror tvärtom. Om fallet var att Åhus inte var det kan det ge en förklaring till varför Vä hade en sådan imponerande kyrka. Det kan vara att Vä var menat att vara en mer religiös plats och att Åhus mer skulle vara en handelsstad. Detta kan man sedan koppla vidare till teorin om att Vä innan kristendomen kom skulle vara en kultplats. Kanske levde tron om att Vä var en religiös plats kvar under medeltiden och man lät därför bygga en kyrka. Det som en gång ansågs vara hedniskt omvändes till något kristet.

Till skillnad från Väs Mariakyrka har Åhus kyrka inte genomgått några arkeologiska eller byggnadsarkeologiska undersökningar. Därför är det svårt att helt jämföra dessa kyrkor. Dock är det så att Väs kyrka från början byggdes för att troligen efterlikna Lunds domkyrka till viss del, medan Åhus kyrka senare byggdes om för att få likheter med domkyrkan. Denna skillnad kan man möjligen tolka som att Vä var, i alla fall för kyrka och kung en mer intressant plats än Åhus då man lägger ner mer arbete bakom denna kyrka än Åhus. Detta kan vara bara något slumpartat eller bero på att Åhus kyrka är äldre än Väs och därför så var Lunds domkyrkas utseende inte lika känt.

Om teorin om att det ska ha funnits en kultplats både i Vä och i Fjälkinge så har detta varit ännu en sak som de två gamla samhällena hade gemensamt. Dock bör Väs möjliga kultplats varit större än Fjälkinges eftersom boplatsen i Vä troligen var större än Fjälkinges. En av de personerna som var betydande för både Åhus och Vä var ärkebiskop Eskil som var den som skänkte delar av Mariakyrkan i Vä till Premonstratenserklostret. Då Eskil var väldigt engagerad i just Premonstratenserorden kan man tänka sig att han ansåg att Vä var en värdig plats för ett sådant kloster. Han var troligen även den som lät bygga borgen i Åhus. Hur mycket som ärkebiskopen var involverad i de olika händelserna är mest spekulationer. Om fallet var att han var viktig för klostret och borgen kan man tolka hans handlingar som att Åhus var mer en handelsplats där en borg var en användbar resurs, medan i Vä var religionen viktigare för Eskil. Även om kyrkan redan var byggd är det möjligt att det var ärkebiskop Eskil som gjorde att klostret fick ta över det istället för att låta Åhus kyrka bli klosterkyrka. Ur hans handlingar verkar det som att Åhus var mer inriktad på handeln medan Vä var menat till att bli en mer religiös plats.

I många av de texter som tar upp Åhus uppkomst skrivs det att Elleköpinge var föregångaren till Åhus. Om så är fallet är det möjligt att Gärdköpinge kan vara Väs föregångare. Dock så

finns det inga belägg för en sådan teori. Men det är ingen omöjlighet att Gärdsköpinge var en marknadsplats som av någon anledning antingen flyttades till Vä eller slogs ihop med den redan existerande bosättningen som fanns på platsen.

Att Åhus troliga föregångare har flyttats runt vid flera tillfällen liknar lite av vad man tror har skett med Väs handelsplats. Man tror att Elleköpinge var Åhus föregångare och samma tolkning har man gjort med Vä och Gärdsköpinge. Det kan möjligen vara på det viset att Kristianstadsområdet bestod av flera handelsplatser som inte var permanenta handelsplatser som tillslut delades upp och bildade två handelsstäder, Vä och Åhus. Detta kan till viss del förklara mellanrummet i kontinuiteten som finns Väs historia mellan den vikingatida- och medeltida bosättningen. Det samma gäller Åhus som har flyttats längs Helgeås mynning under många år.

Utan ett kungligt initiativ hade det troligen inte blivit en stad av Vä. Man kan jämföra Vä med Fjälkinge som hade liknande förutsättningar för att utveckla sig till en stad som Vä. De båda platserna hade haft ett stort vikingatida samhälle, båda hade under någon tid under medeltiden ett kloster och miljö i de båda områdena var gynnsamt och de var båda kungalev med kungsgårdar. Möjligen kan det vara på det viset att Fjälkinge inte var lika bra lokaliserat som Vä som hade stor hjälp av sin å och de handelsvägar som korsade platsen. Detta kan dock uppvägas till viss del med att Fjälkinge låg nära flera sjöar vilket måste ha bidragit med mycket till platsen. Skillnaden med Fjälkinge var att det danska kungahuset inte visade lika mycket intresse för denna plats som man gjorde för Vä. Det finns idag inte mycket dokumenterat som visar på ett intresse för Fjälkinge från kungen. Först efter att Premonstratenserklostret ansåg sig att inte kunna vara kvar i Vä flyttade de till Bäckaskog, som ligger vid Fjälkinge. Trots ett kloster i närheten, en fin kyrka, bra bruksmiljö, närheten till flera sjöar och en stor befolkning fick Fjälkinge aldrig några stadsprivilegier medan Vä vid flera tillfällen gynnades av kungen. Fjälkinge har troligen haft mer hjälp av ärkebiskop och kyrkan än av den danska kungen. Det var i närheten av Fjälkinge som klostret kom efter att ha blivit nerbränd i Vä och det var i Fjälkinge som ärkebiskopen sägs ha försökt befästa byn. Trots detta intresse för Fjälkinge av kyrkan kan det möjligen vara att kungen ansåg att Vä hade bättre möjligheter som stad.

Tillskillnad från Vä var Åhus befäst. En av de stora anledningarna till Väs undergång var att staden inte hade något försvar mot fientliga styrkor, som lätt kunde komma till Vä och plundra. På grund av detta lät man bygga en ny stad med bättre försvar nämligen Kristianstad. Under senare tiden av Väs stads historia hade man byggt en vallgrav men detta var ingenting jämfört med Åhus mäktiga mur. Även Fjälkinge har lämningar av vad som verkar vara rester av en försvarsanläggning.

Man vill gärna skriva om hur fantastiskt och mäktigt Åhus var, men vad vet man egentligen om denna stad. Var den så mycket viktigare och större än Vä. Om detta var fallet hur kom det sig att Vä kunde utvecklas till en så pass stor stad som den var när den ligger så nära Åhus. Vid Väs stads slut så fanns det 1100 invånare vilket är mer än vad Åhus hade vid denna tid. Detta kan man tolka som att Vä åtminstone under dess sista stadstid var större än Åhus.

Åhus och även till viss del Fjälkinge håller sin historia vid liv. Människorna som bor där vet ofta något om platsernas historia. Så är inte fallet i Vä. Oftast vet de bara att Vä brändes och att Kristianstad tog över. Detta är inte hela Väs stads historia. Åhus historia lever kvar till stor del på grund av den turism som finns i området. Trots att det har skrivits mest om Åhus betyder det inte att det har gjorts mer undersökningar på platsen. Anledningen är troligen nog mer att Åhus är en turistplats och historien om Åhus stad är intressant.

I Fjälkinge har det pågått nya undersökningar och nya upptäckter vilket gör att ett intresse för dess historia hela tiden skapas. Vä har dock inte gjort mycket väsen av sig de senaste 10 åren. Förutom några mindre undersökningar i området har det inte hänt så mycket. Man gjorde många undersökningar under 1900- talets början då mycket information om platsen kom fram, men nu har intresset för Vä minskat. Vä har sedan 1980- talet har bebyggts flitigt, och det fortsätter att byggas ut vilket resulterar i att det kommer nya invånare till byn som kan få en kunskap om platsen de numera bor på. Eftersom Vä växer och blir allt större finns det en risk att ny bebyggelse tar över de historiska delarna av Vä. Genom att bebygga sådana stora delar av en historisk plats finns det en risk för att mycket historia försvinner i takt med samhällets utbyggnad. Om man återuppväcker ett intresse för Vä kan möjligen viss bebyggelse ifrågasättas.

6. Slutdiskussion

Man vill gärna få ett tydligt svar på frågan om anledningen till varför en stad skapas. Det är omöjligt att det kan vara bara en anledning till en sådan utveckling. Bara för att kungen vill att det ska bli en stad på en viss plats betyder det inte att människor vill flytta dit. Om så är fallet vilket det till viss del var när Kristianstad skapades och ersatte Vä fanns det andra anledningar bakom flytten så som beskydd mot svenskarna mm. Detsamma gäller religionen. Att klostret och kyrkan och även till viss del den möjliga kulten har påverkat Vä är det ingen tvekan om. Men om inte området i Vä hade varit gynnsamt så hade inga människor flyttat dit och det hade varit meningslöst att låta bygga en kyrka på denna plats. Men samtidigt hade det inte blivit en stad på platsen om det inte var för att kyrkan och klostret hade kommit till platsen. Detsamma gäller om inte kungen hade visat intresse för platsen. Alla delar av en stads utveckling är beroende av varandra för att en stad ska komma till. Dock är inte alla av delarna speciellt nödvändiga för en stads uppkomst, Vä hade troligen blivit en stad utan järntillverkningen, kvarnverksamheten, kyrkan och klostret men det är också mycket möjligt att det var en av dessa delar som var den avgörande och som gjorde att det blev en stad. Vilken del det var kan man med inte avgöra, men att de var viktiga för stadens utveckling är något som är säkert.

Vilka stadsskapande faktorer som är de viktigaste är troligen ett kungligt initiativ och främjandet från kyrka och ärkebiskopen de som mest spelar roll. Även miljön och landskapsstrukturen är något som man studerar. Det är dessa faktorer som forskare mest skriver om och nämner i texter som handlar om skapandet av en stad. Andra faktorer är inom forskningen mer baserade på hypoteser. Vad det är för något som gjorde att städer bildas inne i Skåne istället för vid kusterna vet man ej. Till skillnad från städer som var inriktade på fjärrhandel verkar det som att Vä har utfört en lokal handel i en byggd som sedan långt tillbaka i tiden varit jordbruksområde. Det enda som till en början uppmuntrade Vä till att utvecklas var det kyrkliga engagemanget i området.

Trots att Vä var en frodande stad hände det många saker som möjligen borde ha gjort att den danska kungen hade gett upp om staden. Vä härjades vid flera tillfällen av bränder och av svenskarna. Fastän Vä inte hade ett försvar eller ett skydd mot fiendetrupperna gav kungen inte upp om staden. Det finns även brev som tyder på att Vä under vissa tider varit en fattig stad troligen på grund av förstörelse i staden. Under flera år hjälpte kungen Vä genom att ge borgarna privilegier. Inte förrän i början av 1600-talet gav kungahuset upp och lät bygga Kristianstad som var lättare att försvara. Detta tyder på att kungen måste ha haft ett intresse för staden.

Läget i Vä har varit viktigt för många av de teorier som finns om hur staden kom till. Många vill koppla ihop någon av köpingeorterna med Vä för att på så sätt förstärka teorin om att Vä till en början var en handelsplats som sedan utvecklades till en stad. Handelsvägarna som har gått igenom Vä ska även de vara av betydelse för stadsbildandet. Ofta är det just handelsvägar och kvarnån som anses vara svaret på frågan varför Vä blev en stad i många historiska texter. Detta är dock ett alldeles för lätt svar på något som är mycket mer komplicerat och invecklat. Genom att ge denna förenklade versionen av en stads bildande ger man en helt fel syn på historien. En stad bildas på grund av att alla de faktorer som påverkar en plats utveckling finns. Dessa faktorer kan vara olika från plats till plats och alla är inte lika nödvändiga, tillsammans skapar de en möjlighet för en stad. Detta är vad som hände i Vä. Det var inte bara ån och dess kvarnverksamhet som skapade staden inte heller var det handeln eller kyrkan, det var kombinationen av dessa som gjorde att staden skapades.

När en stad kommer till på detta vis i Skåne drar många ofta slutsatsen att städerna har uppstått vid viktiga vägkorsningar eller vid vadställen. Dessa slutsatser har många gjort om Vä. Dock kan man idag inte helt veta vilka vägar som har varit viktiga tiden före staden grundades. De vägsystem som man drar slutsatserna ifrån kommer ofta från medeltiden. Det är även möjligt att vägarna kom till på grund av de redan existerande städerna.

Om man ska försöka besvara den frågeställning som jag har som är, varför blev Vä stad, så har jag kommit fram till följande. Det finns inte ett lätt svar på hur en stad kommer till. Anledningen till varför Vä blev stad beror på många olika faktorer som nästan alla är beroende av varandra för att staden skulle kunna uppstå. Först är det en nödvändighet för Vä att ha en bra miljö. Topografien är en av de största anledningarna till varför folk från början flyttar till ett område. Om miljön var dålig hade det aldrig flyttat dit några människor, vägar hade troligen inte gått igenom området, det hade aldrig blivit någon verksamhet på platsen och ingen stad hade kommit till. Att Vä sedan långt tillbaka i tiden hade en bebyggelsehistoria kan möjligen ha gjort att området hade utvecklats mer som samhälle och att platsen redan senare tidigare hade en troligen religiös historia på grund av den möjliga kulten. En stad kan inte skapas bara utifrån bra miljö, det måste även finnas någon typ av verksamhet i området. I Vä var det kvarnverksamhet, järnframställning och handeln som var viktigt. Utan denna verksamhet hade Vä antagligen stannat i sin utveckling och förblivit en landsby. Möjligen kan det vara dessa verksamheter som gjorde den danska kungen intresserad av Vä. Att det har funnits en kungagård på platsen innan Vä blev stad tyder på att han ville ha koll på verksamheterna i området. På grund av kungen fick Vä en fin pampig kyrka som sedan på kungens och ärkebiskopens begäran gavs till premonstransenorden och förvandlades till ett kloster. Klostret i sin tur delade sannolikt med sig av sina kunskaper inom jordbruk vilket gjorde jordbruket i området mer effektivt. Den nya klosterverksamheten förbättrade även Väs status som by. Till slut låter den danska kungen Vä få stadsprivilegier och Vä blir en stad. Alla dessa delar i Väs historia är mer eller mindre viktiga för att staden skulle bildas.

Mycket av den forskning som handlar om hur en stad kom till vill ge en faktor äran till att ha skapat en stad, detta har under åren som gått varit både kungen, handeln och topografien. Nuförtiden börjar dock forskningen ändra sig och man inser att det inte behöver vara en enda orsak till stadsbildandet. Många forskare som Stefan Larsson och Katalin Schmidt Sabo har utvecklat tanken på att det finns mer att titta på i en stad än dess byggnader och vägar. Genom att vidare undersöka de delar av en stad som har blivit glömda inom stadsforskningen kan man få en helare bild av den medeltida staden och dess tillkomst.

Slutligen hoppas jag att man kommer att börja forska vidare om Vä och dess långa historia. Under flera år har det stått still och några nya teorier om platsen har det inte tillkommit.

Möjligen kanske vissa tror att platsen redan har forskats om tillräckligt och att det redan finns flera teorier. Dock är det så att det finns mycket mer om Vä att undersöka eftersom man mest har tittat på Väs byggnader och dess sista tid som stad. Vä är mycket mer och kanske med den nya E22- projektet som har kommit är det någon som vill titta på mer än det som redan har undersökts. Det senaste fyndet som man har hittat i Öllsjö kan skapa ett större intresse. Både järnhanteringen och kvarnverksamheten i området är inte särskilt väl undersökt.

7. Sammanfattning

Denna uppsatts handlar om varför den medeltida staden Vä kom till. Vä består idag av ett litet samhälle 7 km om Kristianstad i nordöstra Skåne. Det är stadens sista tid vid början av 1600-talet som texter om Vä handlar mest om. Dock är det mer intressant att titta på när staden kom till. Vad som gör Vä speciellt är att staden under medeltiden var en viktig plats med kvarnverksamhet, järntillverkning och handel. Vad som gör att man undrar varför Vä kom till är på grund av att det fanns två städer i nordöstra Skåne, Åhus och Vä. Dessa ligger väldigt nära varandra. Åhus var en hamnstad och anses idag ha varit mycket viktigare än Vä, trots detta lät man även Vä bli en stad istället för t.ex. Fjälkinge som hade samma möjligheter som Vä. Vad jag ville ta reda på med denna uppsatts är vad som gjorde att Vä blev stad istället för Fjälkinge. Vad hade Vä som gjorde att man lät lägga en stad så nära en annan stad som Åhus. Detta har jag försökt besvara genom att titta på de olika områdena som kan ha varit betydande för Väs utveckling till stad, vilket är, dess topografi, järntillverkning, kvarnverksamhet, religion och kungens intresse av platsen. Jag har även tittat på namnet Vä eftersom det har blivit tolkat som att det tyder på att det har varit en helig plats under forntiden, vilket kan påverka medeltidens samhälle. Efter att ha gått igenom dessa olika områden så kom jag fram till att det omöjligt kan vara endast en orsak till varför Vä blev stad. Det är sannolikt kombinationen av de olika faktorerna som har gjort att en stad har utvecklats på denna plats. Vidare i uppsatsen så tittar jag närmre på Åhus och Fjälkinge för att försöka få reda på vad som skiljer dem från Vä, då Vä måste ha haft något som inte dessa platser hade. Vad jag kommer fram till är att Åhus har varit en mer utbredd handelsplats medan Vä verkar ha varit mer lokal. Vä har en mer religiös prägel på grund av det kloster som en gång i tiden fanns på platsen. Fjälkinges däremot verkar ha saknat något stort intresse från den danske kungen vilket Vä hade fram till dess slut som stad.

I min slutliga diskussion har jag kommit fram till att det finns många olika anledningar till stadens tillkomst, vad som har varit avgörande går inte att säga, dock bör forskningen börja studera fler av de olika områdena som ibland måste finnas som kvarnverksamhet eftersom mycket av forskningen inriktar sig mer på topografin, kungens och kyrkans inflyttade. Dessa delar är viktiga men det finns många andra delar i skapandet av en stad som lätt glöms bort. Jag hoppas även att intresset för medeltidsstaden Vä ska återuppväckas då det inte har skett så mycket inom detta område under många år. Möjligen med E22 projektet kommer det nya tolkningar och teorier om Väs historia eftersom det finns mycket mer att forska om på platsen.

Litteratur- och källförteckning

- Andersson, N. 1974. Bakom gatunamn i Vä spåras blodig kamp om kungamakten. *Gärds Härads Hembygdsförenings Årsbok 1974. nr 39*. Degeberga.
- Andersson, T & Lindbom, G 1984. *Kristianstad: en bildkavalkad genom fyra sekler*. Kristianstad.
- Anglert, M. 1989. *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*. Stockholm.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde*. Lund.
- Bergström, C 1992. *Kyrkplatsen som socknens centrum*. Trelleborg.
- Björnsson, G. 1971. Kungens kyrka i Wä. *Gärds härads hembygdsförenings årsbok. Nr 37*. Degeberga.
- Brink, S. 1998. *Centrala platser, centrala frågor*. Lund.
- Burenhult, G. 1999. *Arkeologi i nordn 2*. Stockholm.
- Ejder, B. 1971. *Ortnamn i Kristianstadsbygden*. Kristianstad.
- Ekenrow, H. 2005. *E22 VÄ, Vä sn, UN, 1994-1995*. Kulturmiljöavdelningen. Kristianstadslänsmuseum. Kristianstad.
- Enghoff, K 1949. Kristianstads historia 1614- 1948. *Gärds Härads Hembygdsförenings Årsbok 1985. nr 50*. Degeberga.
- Flensmark, T 1985. Borgar i Gärds 5: Vä. *Gärds Härads Hembygdsförenings Årsbok 1985. nr 50*. Degeberga.
- Flensmark, T 1993. *Vä stads och bys historia under sådär 1000 år. I korta drag*. Kristianstad.
- Fredrikson, L. 1942. Wä genom tiderna. *Gärds Härads Hembygdsförenings Årsbok 1942. nr 7*. Degeberga.
- Graebe, H 1971. *Kyrkorna i Vä*. Stockholm.
- Hagen, U. 1985. *Undersökning*. Kulturmiljöavdelningen. Kristianstadslänsmuseum. Kristianstad.
- Helgesson, B. 1990. Fjälkinge 35:60 m fl Fjälkinge socken Fornlämning 18 och 19. Skåne. *Arkeologisk undersökning 1990*. Kulturmiljöavdelningen. Kristianstadslänsmuseum. Kristianstad.
- Helgesson, B. 1993. *Gravarna berättar. Fjälkinge för 1000 år sedan*. Kristianstadslänsmuseum. Kristianstad.
- Jeppsson, A 1984. Skåne Vä socken, Vä 46;8, 46:19, 147:2. *Arkeologisk provundersökning*. Kulturmiljöavdelningen. Kristianstadslänsmuseum. Kristianstad.
- Johnsson, P. 1958. Wä. Några bidrag till en gammal stads historia. *Gärds Härads Hembygdsförenings Årsbok 1958. nr 23*. Degeberga.
- Jönsson, S. 2001. Mordet på drottningen. *Gärds Härads Hembygdsförenings årsbok. nr 66*. Degeberga.
- Kroon, A. 1940. *Staden vid Helgeå: en bok i anledning av Kristianstads 35- års jubileum*. Kristianstad.
- Källström, O & Hernmarck, C. 1963. *Svenskt silversmide 1520 – 1850*. Stockholm.
- Larsson, S. 2006 (i tryck). Den mänskliga staden? I Larsson. Red. *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Lenntorp, K-M & Dahlén, J. 1999. *Arkeologi i kvarteret Spritan, Åhus*. Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne. Kristianstad.
- Lilja, H. 1999. *Arkeologiskt forskningsprogram 1999-2003*. Regionmuseet rapport. Kristianstad.
- Lundberg, E. 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000 – 1400*. Stockholm.
- Nihlén, J. 1939. *Äldre järntillverkning i Sydsvenska Studier rörande den primitiva järnhanteringen i Halland och Skåne*. Uppsala.

- Nordenskjöld, S 1946. Vad ortnamnen i Gärds härad ha att berätta. *Gärds Härads Hembygdsförening 1946. nr 11*. Degeberga.
- Olofson, C. 1960. Drottningen som fick sin grav i Mariakyrkan. *Gärds härads hembygdsförenings årsbok. nr 25*. Degeberga.
- Olofson, C 1963. Tre kungar beklagade väborna för deras fattigdoms skull. *Gärds Härads Hembygdsförenings årsbok. nr 28*. Degeberga.
- Olofson, C. 1953. Ur Fjälkinge äldre historia. *En bok om Fjälkinge. Handlingar angående Villands härad*. Kristianstad.
- Olofson, C. 1975. Vad betyder ortnamnet Vä? *Kring Helge å*. Kristianstad.
- Olsson, S. 1995. Hur omfattande var järnhanteringen i Danmark på medeltiden? *Medeltida danskt järn. Framställning av och handel med järn i Skåne och Småland under medeltiden*. Halmstad.
- Olsson, S-V (red). 1995. *Medeltida danskt järn. Framställning av och handel med järn i Skåneland och Småland under medeltiden*. Halmstad.
- Olsson, K. 1998. ”...inte en vackrare plats på jorden...”. Malmö.
- Pamp, B 1983. *Ortnamn i Skåne*. Stockholm.
- Pennlöw, P. (ordförande) Rosenqvist, P, Larsson, I, Nilsson, O, Nilsson B & Pettersson, H. 1986. *Boken om Fjälkinge. Ett studiecirkelarbete*. Tollarp.
- Pennlöw, P. (ordförande) Rosenqvist, P, Larsson, I, Nilsson, O, Nilsson B & Pettersson, H. 1992. *Byn genom tiden. Boken om Fjälkinge II. Ett studiecirkelarbete*. Tollarp.
- Rosenberg, B. 1984. *Åhus – Medeltidsstaden*. Stockholm.
- Schmit, Sabo, K 2001. *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år*. Lund.
- Stjernquist, B 1951. *Vä under Järnåldern*. Lund
- Strömberg, B. 1995. Spår av järnhantering i Halland från äldre järnålder till sen medeltid. *Medeltida danskt järn. Framställning av och handel med järn i Skåne och Småland under medeltiden*. Halmstad.
- Stål, H 1970. *Ortnamn och ortnamnsforskning*. Stockholm.
- Svantesson, L. 1988. *Undersökning*. Kulturmiljöavdelningen. Kristianstadslänsmuseum. Kristianstad.
- Söderberg, B 2000. Vad är en köpingeort? *Porten till Skåne*. Malmö.
- Thun, E 1963. Kvarnstaden Vä. *Ale: historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*. Lund.
- Thun, E & Anglert, M 1984. *Vä – Medeltidsstaden*. Stockholm.
- Thun 1985, Vä – Skånes äldsta samhälle. *Gärds Härads Hembygdsförening: jubileumsskrift 1935-1985*. Degeberga.
- Wallin, C. 1987. Premonstratenserna och deras kloster i Skåne. *Skånes hembygdsförbund 1987/1988*. Lund
- Ödman, A. 1995. Skånskt järn från malm till marknad. *Medeltida danskt järn. Framställning av och handel med järn i Skåne och Småland under medeltiden*. Halmstad.

<http://ddss.nu/Swit/Switelever/casv/page5.html> [2006-04-24]

http://www.foteviken.se/Skane/Art_lex/lexikon/skane.htm [2006-03-27]

<http://www.regionmuseet.m.se/acrobatfiler/Fjalkinge.PDF> [2006-04-15]

Bilder

- Fig. 1. Thun, E & Anglert, M 1984. *Vä – Medeltidsstaden*. Stockholm.
- Fig. 2. Stjernquist, B 1951. *Vä under Järnåldern*. Lund
- Fig. 3. Thun, E & Anglert, M 1984. *Vä – Medeltidsstaden*. Stockholm.
- Fig. 4. Thun, E 1963. Kvarnstaden Vä. *Ale: historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*. Lund.
- Fig. 5. Thun, E & Anglert, M 1984. *Vä – Medeltidsstaden*. Stockholm.
- Fig. 6. Annika Jeppsson 1984. Skåne Vä socken, Vä 46;8, 46:19, 147:2. *Arkeologisk provundersökning*. Kulturmiljöavdelningen. Kristianstadslänsmuseum. Kristianstad.
- Fig. 7. <http://www.formonline.se/kyrkor/Vaa/index.html> [2006-04-17]
- Fig. 8. Graebe, H 1971. *Kyrkorna i Vä*. Stockholm.
- Fig. 9. <http://www.formonline.se/kyrkor/Vaa/index.html> [2006-04-17]
- Fig. 10. Graebe, H 1971. *Kyrkorna i Vä*. Stockholm.
- Fig. 11. Stjernquist, B 1951. *Vä under Järnåldern*. Lund
- Fig. 12. Söderberg, B 2000. Vad är en köpingeort? *Porten till Skåne*. Malmö.
- Fig. 13. http://www.algonet.se/~sylve_a/e_mened.jpg [2006-04-25]
- Fig. 14. Graebe, H 1971. *Kyrkorna i Vä*. Stockholm.
- Fig. 15. Rosenberg, B. 1984. *Åhus – Medeltidsstaden*. Stockholm.
- Fig. 16. <http://www.skannerunt.se/bilder/ahusslott.jpg> [2006-04-29]
- Fig. 17. http://freepages.genealogy.rootsweb.com/~longstrom/kyrka_pictures_page_8.htm [2006-04-29]